

Родная мова

*Чую ў табе перазвоны крыніцы,
Чую ў табе і раскат навальніцы,
Чую павевы зялёнага бору,
Водгулле працы ў родным прасторы.*

*Кожнай драбніцай ты варта пашаны,
Кожнае слова вякамі стварана
і на вякі жыць застанеца,
Вечнае так, як народнае сэрца.*

У.Дубоўка

ПРАДМОВА

Навучыць грамаце дзяцей — задача не з лёгкіх. Гэты перыйяд вельмі цяжкі і для дзяцей, і для настаўнікаў. Дзеці падрыхтоўчых класаў прыйшлі ў школу з радасным чаканнем чагосыці незвычайнага, цікавага, новага. Але, на думку Ш.А.Аманашвілі, іх прыцягвае “не само вучэнне, а яго вынік: яны хочуць умець чытаць, пісаць, не маючы паняцця аб tym, якія намаганні ім прыйдзенца прыкладці, каб авалодаць гэтымі ўменнямі і навыкамі”¹. Галоўная задача настаўніка — не разбурыць гэтыя чаканні, уяўленні, стварыць для дзіцяці спрыяльныя ўмовы, добразычлівую атмасферу ў класе, дабівацца, каб вучань сам імкнуўся атрымліваць веды. Адзін з прынцыпаў, сформуляваных Л.В.Занковым, — “работа над развіццём усіх вучняў, у tym ліку і самых слабых, і самых моцных”². Нельга не пагадзіцца з гэтым. Ёсьць матэрыял, які будзе цікавым і для слабых, і для моцных вучняў, а галоўнае — будзе спрыяць развіццю дзяцей, будзе ў гульнёвой форме, даступна тлумачыць той ці іншы гук, літару, склад і інш. Гэта здзіўляючы матэрыял, які змогуць выкарыстаць настаўнікі на ўроках навучання грамаце.

У дапаможніку для зручнасці карыстання гукі і літары

¹ Аманашвілі Ш.А. У школу — з шасці гадоў // Педагагічны пошук. — М.: Педагогіка, 1988. — С.22-23.

² Обучаем по системе Л.В.Занкова: 1-й год обучения: Кн. для учителя / И.И.Аргинская, Н.Я.Дмитриева, А.В.Полякова, З.И.Романовская. — М.,1991. — С.11.

размешчаны ў алфавітным парадку, хоць у буквары гукі і літары вывучаюцца па прынцыпу частотнасці.

Матэрыял на кожную літару складаецца з чатырох частак:

I. Загадкі.

II. Скорагаворкі або чыстагаворкі.

III. Вершы беларускіх паэтаў.

IV. Казкі пра літары, якія будуць вывучаюцца на ўроку.

У навучанні грамаце на кожным уроку выкарыстоўваюцца загадкі. Загадка — гэта замыславатае, іншасказальнае апісанне прадмета ці з'явы, якое прапануеца як пытанне для адгадвання. Загадкі бываюць аўтарскія і народныя. І адны, і другія ёсць у нашым дапаможніку. Яны развіваюць ў дзяцей назіральнасць, асацыятыўнае мысленне, фантазію, кемлівасць, разам з тым у адгадцы дзеци пачуюць патрэбны гук і пад кірауніцтвам настаўніка ахарактарызуюць яго. На адным уроку загадка выкарыстоўваецца для выдзялення патрэбнага гука, які чуеца ў пачатку адгадкі; на другім уроку загадкі можна выкарыстаць для таго, каб зацікавіць дзяцей тэмай урока, або наблізіць іх да адгадкі, пра што ці каго будзе ісці гаворка ў тэксце буквара; на трэцім — 3-4 загадкі загадваюцца замест фізкультмінуткі. Можна скласці гукавыя схемы адгадак. Настаўнік вучыць унікаць у змест загадкі, выдзяляць з яго ўсе ўказаныя там якасці і прыкметы загадкавага прадмета, а з цягам часу дзеци самі будуць ствараць загадкі.

У дапаможніку на кожную літару сабраны ад 2 да 5 загадак. Звычайна на ўроку для выдзялення цвёрдага і мяккага гукаў адной і той жа літары бяруцца дзве загадкі. Напрыклад:

Вісіць — зялёны, ляціць — жоўты, ляжыць — чорны. (*Ліст*)

Я.Саламевіч

На ўсіх сцяблінках тонкіх

Вісяць званочкі-гронкі,

духмянныя, срабрыстыя,

нібы расінкі, чыстыя. (*Ландыш*)

В.Жуковіч

У першай адгадцы дзеци выдзеляць [л'], а ў другой — [л].

Вялікую карысць ў развіцці фанематычнага слыху, адпрацоўкі

тагаворкі. Скорагаворкі выкарыстоўваюцца на ўроках граматы “для развіцця чыстаты вымаўлення, для навучання артыкуляцыі гукаў маўлення”³, а чыстагаворкі, развіваючы артыкуляцыйныя навыкі, “трэніруюць маўленчы апарат і ліквідуюць недахопы вуснага маўлення дзяцей”⁴. На любым этапе ўрока можна выкарыстоўваць скорагаворкі і чыстагаворкі. У пачатку ўрока гэты матэрыял будзе садзейнічаць падрыхтоўцы маўленчага апарату дзіцяці, уз-наўленню артыкуляцыі вывучаных гукаў, на этапе вывучэння новага матэрыялу настаўніца зверне ўвагу дзяцей з дапамогай люстэрка на артыкуляцыю цвёрдага і мяккага гукаў адной і той жа літары. Яны ўбачаць, як змяняюцца органы маўлення, якое становішча набываюць язык, губы, мяккае нёба. Напрыклад: [л] і [л'], або па-раўноўвае артыкуляцыю зацвярдзелых гукаў беларускай мовы [р], [ч] з гукамі рускай мовы [р'], [ч']. Пасля гэтага будзе карысным пазнаёміцца з новымі гукамі ў скорагаворцы. На этапе замацавання, паўтарэння гэты матэрыял можа саслужыць добрую службу, бо выконвае ролю не толькі займальнага, але і вучэbnага. У дапаможніку даюцца ад 2 да 6 такіх “народна-паэтычных мініяцюр, жартаў, дзе знарок падабраны слова, у якіх цяжка вымаўляюцца злучэнні гукаў”⁵. Настаўніца выбірае 1-2 скорагаворкі на ўрок. Спачатку іх “развучваюць”, запамінаюць і паступова павялічваюць тэмп чытання. Усім класам прагаворваюць, затым кожны рад пакажа ўменне як мага хутчэй прагаварыць скорагаворку і нарэшце індывідуальна ўсе жадаючыя вучні.

Прывабнасць, хараштво, чароўная сіла мастацкага слова спасцігаеца чалавекам не год і не два, а ўсё жыццё. А вось вучыць прыслухоўвацца да роднага слова, праз яго прызму зачароўвацца роднай прыродай, мілымі сэрцу краявідамі, ганарыцца сваёй Радзімай, суперажываць разам з чулымі, добрымі лірычнымі героямі трэба з першых уроکаў навучання грамаце. Гэта можна

³ Львоў М.Р. Слоўнік-справачнік па методыцы рускай мовы: Вуч. дапаможнік для студэнтаў пед. ін-таў. — М., 1988. — С.189.

⁴ Тамсама. — С. 235.

⁵ Тамсама. — С. 235.

Н.Гілевіча, В.Вольскага, Р.Барадуліна і інш. У дапаможніку да кожнай літары дадзены ад 4 да 6 невялікіх вершаў. Настаўнік можа выкарыстаць на выбар любы (ці любыя) верш (ці вершы). З дапамогай іх фармуецца ў дзяцей правільнае літаратурнае вымаўленне, узбагачаеца, замацоўваеца і актывізуеца слоўнікавы запас, а таксама развіваеца мысленне, дзецы вучачца разважаць, адказваць на пытанні, фармуляваць пытанні, рабіць вывады і элементарныя абагульненні. Гэты матэрыял дазваляе перадаваць сваім словамі змест пачутага, а можна вывучыць напамяць верш і выпрацаваць выразнае чытанне. Разам з тым трэба называць прозвішчы паэтаў, вершы якіх вы чытаеце. Слушна назначае В.М.Ляшук, што “звяртаць увагу на працэсы маўлення, выяўляць моўныя таямніцы, выхоўваць моўнае чуццё трэба ўжо ў дзіцячым узросце, калі малое толькі пачынае спасцігаць свет, глядзіць на ўсё вачамі першадкрыўальніка, цікавіцца ўсім, звернута душой і розумам да бацькоў, настаўнікаў, выхавацеляў, любіць і жадае вучыцца”⁶.

У нашым дапаможніку на кожную літару алфавіта пасля загадак, скорагаворак, вершаў змешчаны казкі, напісаныя беларускім пісьменнікам **Аляксеем Мікалаевічам Якімовічам**. Ён піша: “Неабходна імкнуцца да таго, каб кожны үрок быў урокам творчасці, каб для дзяцей ён стаў маленкім святам, каб яны ведалі, што прынясе ім поўную радасць. Вось чаму з’явілася ў мяне задума напісаць казкі, абрэзкі пра літары, штосьці ўзяўшы за аснову з уласнага вопыту — вопыту настаўніка-мовазнаўца, штосьці нафанта зіраваўши”.

У казках героямі выступаюць птушкі, звяры, літары, а таксама хлопчыкі, дзяўчынкі і іх бацькі. Птушкі, звяры, літары могуць гаварыць, спрачацца, выконваць розныя дзеянні; з імі адбываюцца неверагодныя здарэнні: то літара выпала з партфеля хлопчыка, і мурашы ей дапамаглі; то чаму Зайка не меў сяброў; то як цяжка чытаць

⁶ Ляшук В.М. І праастаюць слова. — Мінск, 1997. — С.3.

пісъмы, калі дрэнна напісаны літары; то як Верабейка вучыў словы ветлівасці; то як Зайка знайшоў таямнічае пісьмо і інш.

Пазнаёміўшыся з гэтымі казкамі, настаўнік сам вырашыць, якую казку прачытаць дзецям у класе поўнасцю або часткова, або толькі пачатак. Працяг казкі могуць прачытаць дзецям бацькі дома, могуць дзеці прыдумаць самі працяг, прааналізаваць учынкі герояў, выказаць свае думкі пра паводзіны герояў казкі, дапамагчы героям у складанай сітуацыі. Дзеці могуць рыхтаваць слоўныя і графічныя малюнкі да ўрыўкаў казак, а самае галоўнае — казкі дапамогуць дзецям запомніць абрысы літар, навучыцца пісаць іх, адкрыць для сябе новыя слова з новай вывучанай літарай, навучаць сяброўству, узаемадапамозе.

A a [a]

- I. 1. Што за дрэва ў свеце ёсьць,
Што дупло ў яго наскрозь,
А ў дупло забраўся пісар:
Вечна піша і маўчыць,
Ростам гэткі ж, як і дрэва,—
Толькі нос з дупла тырчыць.
(Аловак)
Н.Гілевіч
3. Маленькі галышак упаў з вышак, не так разбіўся, як шапачкі пазбыўся. *(Арэх)*
В.Вітка
4. Паміж бяроз
На кусце рос.
Як спелым стаў
На зуб папаў. *(Арэх)*
У.Мацвеенка
5. Нарадзіўся
Сярод градкі,
Вырас гладкі
І ляжыць
Пад кустом
Дагары
Крывым хвастом. *(Агурок)*
Н.Гілевіч
- II. 1. Адам аддаў ананас Апанасу.
Апанасу ананас аддаў Адам.
У.Мацвеенка
2. Сёння досвіткам Аўсей
Злавіў аўсянку ў аўсе.
Быў авес расяны зранку —
У пасе ўся аўсянка.
К.Камейша

III. 1. Акуляры

Саве купілі акуляры.
Ды не адны, ажно дзве пары.
— Абнову, совачка, надзень,
Глядзі мультфільмы кожны дзень.
Н.Галіноўская

2. Арэхі

І зноў кліча звонкае рэха:
— Спяшайцесь ў лес, сяброўкі!
З галін паказалі арэхі
Свае залатыя бачкі.

Такога заняткі-пацехі
Дагэтуль не ведаю я.
Арэхі, арэхі, арэхі —
Дзіцячая радасць мая!

... Лес повен і крыку, і трэску —
Арэхі спрабуем на зуб,
Сагналі вавёрку-гарэзку,
Агнем шуганула на дуб.

... Арэхі, арэхі, арэхі,
Вас бачу праз гэтулькі год,
Вы — рэха, вы — рэха, вы — рэха,
Вы — рэха дзяцінства майго!

М.Янчанка

3. Авечка

Мы вядзем пайць на рэчку
Кучаравую авечку.
Пі, авечачка, ваду
І вяртайся ў чараду.

С.Сокалаў-Воюш

Лесвіца

Сядзелі ў хаце Міколка і Васілёк. Надакучыла ім праста так ся-
дзець. Узяў Міколка ліст паперы і напісаў літару “А”.

Паказаў Васільку дый кажа:

— Давай лесвіцу пабудуем.

— Драўляную? — цікавіцца Васілёк.

— Мы з табою пабудуем лесвіцу са слоў.

— Хіба ёсць такія лесвіцы? — здзвіўся Васілёк.

— Ёсць, — сказаў Міколка. — Пад літарай “А” спярша напішам слова, якое складаецца з дзвюх літар, пасля з трох літар ...

— Пасля з чатырох, пяці, шасці? — здагадаўся Васілёк.

— Правільна. І ўсе гэтыя слова павінны пачынацца з літары “А”.

— Ты будзеш запісваць свае слова, а я свае? — пытаецца Васілёк.

— Вядома. Кожнаму трэба сваю лесвіцу будаваць. Хто пабудуе самую вялікую, той і выйграе.

Селі Міколка і Васілёк за стол, алоўкі ў руکі ўзялі. Думаюць, думаюць, а слова, якое пачынаецца з літары “А” і складаецца з дзвюх літар, ніяк не прыдумаюць. Не могуць зрабіць першую прыступку ў сваіх лесвіцах.

— Пачнём слова з трох літар запісваць, — прапанаваў Васілёк.

— Давай, — уздыхнуў Міколка.

Пачалі яны слова запісваць, свае лесвіцы адразу з другой прыступкі будаваць.

У Міколкі выйшла вось якая лесвіца:

Аса

Асцё

Афіша

Афіцэр

Асфальт

Апельсін

Апаратура
А ў Васілька такая:
Ака
Ачко
Атлас
Аўчына
Аркестр
Аповесць

Хацелі яшчэ будаваць, ды мама паклікала. Так і не закончылі яны будаваць свае лесвіцы. Праўда, у Міколкі лесвіца выйшла даўжэйшая: дзевяць літар — дзевяць прыступак. А ў Васілька толькі восем літар — восем прыступак.

Хто дапаможа хлапчукам? Хто дабудуе першую прыступку — прыдумае слова з дзвіюх літар? Хто прыдумае слова з дзевяці літар, і каб яно пачыналася з літары “а”. Усё-ткі лесвіца ў Васілька карацейшая, чым у Міколкі.

* * *

Б б [б], [б']

- I. 1. Не рыба, а плыве; не конь, а ідзе; не пілка, а рэжа.
(Бабёр)
2. Ног многа, а на спіне дамоў едзе. *(Барана)*
3. Сам пусты, голас густы, дроб выбівае, людзей сабірае.
(Бубен)
4. Праз горы, даліны,
Праз тысячи сёл
З далёкай краіны
Вярнуўся пасол.
Спаважны, чыноўны,
Ён стаў на страсе
У ботых чырвоных,
Каб бачылі ўсе. *(Бусел)*
Н.Гілевіч
5. Там,
У сонечных святліцах
Дрэмлюць
Кніжкі на паліцах.
Кнігалюб,
Казалі мне,
Гэты дом
Не абміне. *(Бібліятэка)*
У.Мацвеенка

- II. 1. Белы бусел ля буслянкі   2. Бубен бубну прабубнеў:

Бусянятам баяў байкі.
Баяў байкі бусянятам
Ля бусянкі белы бусел.
У.Мацвеенка

“Бу-бу-бу, бу-бу-бу”
Баляслаў набыва трубу.

3. Расказаў
Бабёр бабру:
— Лес пілуоць
Не к дабру.
.

З-за бярвення,
Дошак, дроў
Згубяць бор,
Звядуць баброў.
У.Мацвеенка

III. 1. Блакіт нябёс

Блакіт нябёс, і белы бусел,
І кветкі ў полі, як абрус ...
Мой край завецца Беларуссю,
А сам я — хлопчык-беларус.

2. Бусел

Выйшаў бусел пагуляць,
З'еў рапухаў дваццаць пяць,
Дваццаць пяць ці дваццаць шэсць?
Збіўся з ліку і не есць,
На адной прыстаў назе
І на пальцах лік вядзе.
Ды як злічыш? У яго
Восем пальцаў усяго.

М.Танк

3. Б'е баран у барабан,
Барабаншчык наш баран.
А другій быльнёг скубе
І бляе бяздумна — Бэ-э!

А.Вольські

4. На бліні

— Но, мой конік вараны,

Мы паедзем на бліны —
Дранікі бульбяныя,
Мамай згатаваныя.
Я матулі памагаў —
Бульбу з ёю абіраў.
Будуць смачныя бліны.
Но, мой конік вараны!

Н.Галіноўская

5. **Бубен**

Тата з горада прывёз
Кніжку, бубен, паравоз.
Цэлы вечар — бум ды бом!
Хата ходзіць хадуном.

— Кінь, сынок, у бубен біць,
Тата наш яшчэ не спіць.
— Добра, мама! Як засне,
То скажы адразу мне.

В.Гардзей

IV.

Літара “ “

Да маленькага Вараняняткі прыйшоў у госці маленькі Верабейка. Як заведзена, прывіталіся яны, а пасля Верабейка і кажа:

- Варанянятка, давай літару пабудуем.
- Здзівілася Варанянятка:
- Літару? Літары пішуць, а не будуюць.
- А мы пабудуем, — сказаў Верабейка. — Назбіраем сасновых іголак і пабудуем.
- Можна, — пагадзілася Варанянятка. — Якую літару ты хочаш пабудаваць?
- Літару “Бэ”! — крыкнуў Верабейка.
- Чаму менавіта літару “Бэ”? — здзівілася Варанянятка.
- Падабаецца яна мне. Вельмі гучная. Вось паслухай: бэ, бэ ...
- Бэ, бэ, — паўтарыла за ім Варанянятка і дадало: — Мне так-

сама гэтая літара падабаецца.

Назбіралі яны сасновых іголак і пачалі будуваць літару “Бэ”. Адну іголку паклалі прама, злева, злучыўшы, паклалі другую, меншую, да другой — трэцюю, да трэцяй — чацвёртую. А апошнюю, пятую, зверху паклалі. Вось як у іх выйшла:

Стаяць, дзівяцца.

— Прыгожая, — цешыцца Варанянятка.

— Хутка мы сюды ўсіх лясных птушак паклічам, — радуеца Верабейка. — Хай вучацца літару “Бэ” пісаць.

А вы згодны з Верабейкам і Вараняняткам?

* * *

B b [b], [b']

I. 1. Залацістая арэхі

Прыхавала я ў дупло:

Дождж лье, нібы з прарэхі, —

Дык каб іх не заліло.

Смела сцюжу сустракаю,

Не палохае мароз,

Бо запас арэхаў маю

І, як коўдру, — цёплы хвост.

(Вавёрка)

У.Мацвеенка

2. Чырвонае цельца,

Каменнае сэрца,

Вінная на смак,

А завецца як? (Вішня)

Н.Гілевіч

3. Я з пярынак ды саломак

будаваць умею домік.

— Чык-чырык, чык-чырык, —

пад акном чуваць мой крык.
А марознаю зімой
я туляюся пад страхой.
На каноплі вельмі ласы,
Нат клюю сланечнік часам.
Пудзіла баюся.
Як жа я завуся? (*Верабей*)
М.Парахневіч

4. Хоць бяскрылы, а лятае,
Безгалосы — свішча,
Хоць бязрукі, а, бывае,
Груши ў садзе абівае.
Нават часам вырывае
Дрэва з карнявішчам,
А як зморыща — ўпадзе,
І няма яго нідзе. (*Вечер*)
Н.Гілевіч
5. Пад соснамі, пад ёлкамі ляжыць клубок з іголкамі. (*Вожык*)

- II.** 1. Вырас верас і цвіце.
Восень, верасень ідзе.
В.Жуковіч

2. Вечарам прасілі Варку:
— Варка, завары заварку.
Варка нам на гэта кажа:
— Высахла заварка ваша.
І прыйшлося нам за Варку
Заварыць самім заварку.

У.Мацвеенка

15

3. Васіль вёз сена воз.   4. Пад вываратнямі вёртка
Раптам рой узвіўся вос.   Біла вяроўку вавёрка.
А.Дзеружынскі   Р.Барадулін

III. 1. У Каці добры вожык.

А з ёй гуляць не хоча
У вожыка сто ножак,
Так ноччу ён тапоча.
І Каця вожыку крычыць,
Што хоча ножкі палічыць.

П.Панчанка

2. Скакаў верабей па сцяне;
Зламаў ножку — цяжка мне!
Вераб'іха скача
Ды па ножцы плача.
Верабей, верабей,
Не дзяўбі канапель:
Ні маіх, ні сваіх,
Ні суседзяў маіх!

(З народнага)

3. Вавёрка

Я рухавы звярок,	... На галінках сасны
Заўжды весела мне.	Я грыбоў насушу.
Мая хатка — дупло	Iх багата к зіме
На высокай сасне.	У свой дом нанашу.

Я рухавы звярок —
Шмат арэхаў знайду.
Самых лепшых нарву
І ў дупло пакладу.

Я.Журба

16

4. Вавёрка

У лісічкі свая норка.
У вавёркі ёсьць каморка.
Як у добрай гаспадыні,
У вавёркі поўна ў скрыні:

Жалуды, арэхі, шышкі —
Намалюем іх для кніжкі.
Л.Геніуш

5.   **Васількі**

Васількі цвітуць у жыце,
ветлівыя вельмі:
— Рвіце нас, вянкі пляціце,
ды нікому не кажыце,
што мы — пустазелле.

Х.Жычка.

6.   **Вожык**

Бяжыць вожык тупу-туп
Увесь ігласты, востры зуб.
— Вожык, вожык, ты куды,
Ад якой бяжыш бяды?
Вожык лапкамі туп-туп!
Вожык вочкамі луп-луп!
Навакол пануе ціш.
Чуе вожык — у лісці мыш.
Ён да лісця тапу-тап!
Мышку шэранькую — цап!

У.Луцэвіч

IV.

Тэлеграма

Пасварыліся Міколка і Васілёк. Надзымуліся. Адзін з адным не размаўляюць.

Прыйшла ў пакой мама, села за стол і на паперы напісала

літару “В”.

— Хлопчыкі, якую літару я напісала? — пытаецца.
Зірнуў Міколка:
— Літару “В”.
Зірнуў Васілёк, кіўнуў галавою:
— Літару “В”.

А мама зноў піша: вакса.

— Вакса, — прачытаў Міколка, — а што гэта такое?

— Вакса — гэта мазь для чысткі скуронога абутку, — адказала мама.

— Вакса, — прачытаў Васілёк.

Хітра прыжмурылася мама:

— Цяпер паспрабуйце скласці тэлеграму.

— Тэлеграма — гэта пісьмовае паведамленне? — пацікавіўся Міколка.

— Пісьмовае паведамленне, — сказала мама.

— А як скласці тэлеграму? — пацікавіўся Васілёк.

— Кожнае слова тэлеграмы павінна пачынацца з літар таго слова, якое я напісала.

— З літар слова “вакса”? — усклікнуў Міколка.

— Гэтыя літары — “В”, “А”, “К”, “С”, “А”? — усклікнуў Васілёк.

— Правільна зразумелі, — прамовіла мама. — І яшчэ такое пра-
віла запомніце: парадак літар нельга змяняць.

— Можна смешную тэлеграму скласці? — пытаеца Міколка.

— Можна, — кіўнула галавою мама.

Нялёгка скласці такую тэлеграму, каб кожнае яе слова пачына-
лася з літар таго слова, якое напісала мама, — вакса.

Доўга сядзелі хлапчукі, крэслі ручкамі паперу.

Нарэшце Міколка ўсклікнуў: — Я склаў. Паслухайце. Выязд-
жаю. Аленка купіла сукенку. Антон.

— І я склаў, — закрычаў Васілёк. — Вы Аліку купіце сандалі.
Ала.

Затым мама склада:

— Выезджайце Арэнбург. Каця сустэрне. Алег.

А пасля Міколка і Васілёк разам:

— Волька адрезала кавалак сала. Антон.

Смяеца Міколка. Смяеца Васілёк. Пра сварку зусім забыліся.

Хто з вас паспрабуе скласці тэлеграму з літар слова, якое
пачынаеца з літары “В”?

Г г [г], [г']

- I. 1. У стаўку купаўся,
Ды сухім застаўся,
І пайшоў, гарласты,
У чырвоных ластах. (*Гусак*)
У.Мацвеенка
2. Надзьмута, як мех, белая, як снег, на лапатках ходзіць, ро-
гам траву есць. (*Гусь*)
3. Стukeae, grukae, a nide je go ne vidaec. (*Grom*)
4. Miež gor staic ſygor, palkai padpörsia, ſhapkai nakryuia. (*Gryb*)
5. Z vyglyadu — myachyk na voci stajchay, a sila takaya — usyo
zjamlio trymaea. (*Globus*)
6. Nog nyma, aходзіць, рота няма, а гаворыць, а гаворыць, калі
спаць, калі ўставаць, калі работу пачынаць. (*Gadzinik*)
- II. 1. Грук-грак, грук-грак! —
З тапаром стараўся грак.
— Грак-грук, грак-грук! —
Затлуміў старога грука.
Р.Барадулін
2. **Гракі-ігракі**
Ля ракі
Крычаць гракі:
— I гракі —
Ігракі...
I пакажам мы, гракі,
Як гуляць у гарадкі.
Х.Ляшкевіч
- III. 1. Вучыць азбуку гусак —
Задавака і дзівак.
Выхваляеца: гу-гу! —

Я сказаць усё магу.

Крылы ўбокі: гы-гы-гы!
Гэта значыць — дай вады.
Змерзне дзюба ці нага —
Ён гагоча: га-га-га!

А нядаўна новы гук
Ён пасціг не без пакут.
Вымаўляе, як артыст,
Шыю выцягнуўшы: с-с-с!

Дзеці добра гук той знаюць,
Як пачуюць — уцякаюць!
Л.Пранчак

2.

Гусі

- Гусі, гусі ...
  - Га-га-га!
  - Есці хочаце?
  - Ага!
  - Дык ляціце ...
  - Го-го-го
- Воўк зубаты за гарой.
- Гусі, гусі!
  - Го-го-го ...
  - Вы не бойцеся яго!

Першай гуска палящела,
Потым — гусяняты.
І гусак падняўся смела,
Следам — воўк зубаты.
Скочыў хутка на дарогу,
Толькі не злавіў нікога!

В.Коўтун

20

3.

Грак

Грак стаіць на раллі,
Бы прырос да зямлі.
— Чорны грак,
Чорны грак,
Што згубіў,
Калі і як?
Не згубіў я анічога —

Чарвякоў тут вельмі многа!
М.Хамянкоў

4. Гасцёўня, гасціннасць і госці —
У словах ёсьць роднае штосьці.
Гасцёўня збірае гасцей:
Гасцюйце ў нас як часцей!
Гасцёўня гасцямі багата.
Вітаць вас — для нас гэта свята.

Б.Жуковіч

IV.

Дапішы літару “Г”

- Аднаго разу сказала мама Міколку і Васільку:
- Хлопчыкі, я цікавую гульню прыдумала.
- Мама, як называецца гульня! — пытаеца Васілёк.
- Гульня незвычайная, — усміхнулася мама. — Называеца яна “Дапішы літару “Г”.
- Чаму яе трэба дапісваць? — зноў пытаеца Васілёк.
- Такая гульня, — прамовіла мама. — Спярша пішам якое-небудзь слова, а пасля дапісваем літару “Г”, каб атрымалася новае слова.
- Я не зразумеў, — шмаргануў носам Міколка.
- Мама ўзяла ручку і напісала на аркушы паперы слова “сто”.
- Сто — гэта лічба? --- пацікавіўся Васілёк.
- Але, — кіунула галавою мама і да гэтага слова хуценька дапісала літару “Г”.

21

- Мама, у цябе атрымалася новае слова — стог! — усклікнуў Міколка.
- Пастарайцеся і вы так прыдумаць. Калі вельмі-вельмі пастарайцеся, то і ў вас атрымаецца новае слова. Літара “Г” вам дапаможа.
- Прыйдумаем, — прамовіў Міколка.
- Хутка прыйдумаем, — дадаў Васілёк.
- Мама выйшла з пакоя, а Міколка і Васілёк селі за стол.
- Давай напішам слова “Бе”, — прапанаваў Міколка.
- А хіба ёсьць такое? — здзівіўся Васілёк.

— Ёсць, — упэўнена прагаварыў Міколка. — Так авечка кры-
ышць. — I, каб даказаць Васільку, працяжна вымавіў: — Бе-е-э...

— Пішы, — сказаў Васілёк.

Міколка старанна вывеў: Бе. А пасля: Бег.

— Ура! — узрадаваўся Васілёк. — У нас новае слова атрымала-
ся. Было “Бе”, а стала “Бег”.

Зноў сядзяць, думаюць. Надакучыла думаць.

— Напіши “Ро”, а пасля “Рог”, — прапанаваў Васілёк Міколку.

Напісаў Міколка, а затым яны яшчэ так прыдумалі: Але — Алег,
Ланцу — Ланцуг.

Прыйшла мама, цікавіцца:

— Дапамагла вам літара “Г” новыя слова напісаць?

— Дапамагла! — у адзін голас усклікнулі Міколка і Васілёк.

Зірнула мама на гэтыя слова, галавою паківала, нахмурылася. А
Міколка і Васілёк дзівяцца: чаму?

Ці заўважылі вы, сябры, якія памылкі зрабілі Міколка і Васілёк?

* * *

Д д [д]

- I. 1. Як ляжыць, то менишая за ката, а як устане, то большая за
каня. (*Дуга*)

22

2. Ішоў даўгавяз, у сырую зямлю ўвяз. (*Дождж*)
3. У лесе выразана, гладка вычасана, ажно заліваецца, як на-
зываецца? (*Дудка*)
4. Ляжыць Тора-Тадора, каб устала, то б да неба дастала. (*Да-
рога*)
5. На дзве нагі пакладзены,
Радочкам перакладзены.
На апошнюю як стану —
Зверху яблыкі дастану. (*Драбіны*)

У. Мацвеенка

6. І ў сто гадоў я малады,
маё насенне — жалуды. (*Дуб*)

- II. 1. Дожджык, дожджык — грыбасей,
ты для нас грыбы пасей.
Дожджык, дожджык — рыбачок,
злаві рыбку на кручок.
Л.Дайнека

2. **Друкар і буквар**
Я глядзеў на друкара,
Вымаўляў без буквара:
— Добры друк друкар друкуе,
З бракам брук брукар брукуе.
Х.Ляшкевіч

- III. 1. **Дожджык**
Па былінках, па галінках
Скача дожджык уначы.
Ён напіцца, ён наліцца
Хоча жыту памагчы.
Шапачы, лапачы,
Цёплы дожджык, уначы!

А.Дзеружынскі

23

2. Ляціць дарога, стракаціць,   І б`е ў ветравое шкло,
Ажно калюча зренкам.   Дарожны вецер рэзкі.
І на спідометры бяжыць,   Перабягаюць шлях табе
Ажно співае стрэлка.   Тваёй Радзімы рэкі.
Бяжыць машина праз лясы,
Цераз палі, разлогі.
І ты, шчаслівая, бяжы,
Бяжы, мая дарога!

К.Камейша

3. **Дожджык**

Дожджык, дожджык, залаты,
Ліся, цёплы і густы,
На сады і на палеткі,
І на травы, і на цветкі,
Палівай гароды болей,
Дзе расце гарох, фасоля...

Дожджык, дожджык залаты,
Не мінай нікога ты.
Гулкім громам грукачы!
Мы паспееем уцячы,
Мы не будзем охаць,
Нас не напалохаць!

К.Буйло

4. **Канаэрэйка і дудачка**

Ляцела канарэйка
З дудачкай-жалейкай.
Дудачку згубіла,
Песню не забыла
Жаласна спявае,
Дудачку шукае.

А.Кобец-Філімонава

24

5. **Чатыры пажаданні**

Добра, калі ты змалку
Можаш вітаць людзей
Раніцай: — Добрата ранку!
І апоўдня: — Добры дзень!
Ўвечары пры сустрэчы
Знаёмым сказаць: — Добры вечар!
А соннаму сонейку нанач
І ўсім людзям:— Дабранач!

В.Вітка

IV.

У дарозе

Ішлі Чорны Мураш і Рыжы Мураш. Бачаць: пад хваінкаю літара “Д” сядзіць.

— Чаго сядзіш тут? — спытаўся Рыжы Мураш.

— Адпачываеш? — цікавіцца Чорны Мураш.

— Хочаце паслухаць, як я тут апынулася? — адазвалася літара “Д”.

— Вельмі хочам, — сказаў Чорны Мураш.

— Па гэтай сцяжынцы яшчэ зранку Хлапчук бег, — пачала расказваць літара “Д”. — Бег, свой партфель угому падкідаў, забаўляўся.

— Славольнік! — не сцярпей Рыжы Мураш.

— Ён партфель падкінуў, а я не ўтрымалася і выпала з партфеля. Проста на сцяжынку, — паскардзілася літара “Д”.

— І не падняў цябе Хлапчук? — прамовіў Рыжы Мураш.

— Няўжо пакінуў? — усклікнуў Чорны Мураш.

— Ён не зауважыў мяне, — паціху прагаварыла літара “Д”. — Я сама за ім пабегла. Доўга бегла, стамілася. Ножкі забалелі... Не ведаю, што без мяне хлапчук у школе будзе рабіць.

— І слова “дом”, і слова “друг”, і слова “дах” ён без цябе не напіша, — уздыхнуў Рыжы Мураш.

— Шмат якіх слоў гэты Хлапчук не напіша, — дадаў Чорны Мураш.

25

— Як мне ў школу хутчэй трапіць? Як? — прамовіла літара “Д”.

— Мы табе дапаможам, — сказаў Рыжы Мураш. — Возьмем і панясём.

— Я вельмі цяжкая, не падымеце, — кажа літара “Д”.

— Давай мы цябе разбярэм, — прапанаваў Рыжы Мураш.

— Ды вы што! — жахнулася літара “Д”.

— Не бойся, — сущешыў яе Чорны Мураш. — Мы цябе разбярэм, а каля школы збярэм. Бышцам канструктар.

Хоць не хацелася гэтага літары “Д”, але мусіла пагадзіцца:

— Разбірайце. Толькі каб пасля сабралі.

Разбралі сябры-муравейкі літару “Д”. Рыжы Мураш ўзяў ножкі, ніжнюю і верхнюю перакладзінкі, а Чорны Мураш — левую і правую бакавінкі.

Пакрочылі ў школу. Мінулі лясок, поле. Вось і вёска, на ўскрайку школа стаіць. Спышлісія мурасы, пачалі літару “Д” збіраць, складваць. Доўга працавалі. Ажно спацелі. Вось як выйшла ў іх :

Прыселі на былінку, зірнулі.

— Не так, — сказаў Рыжы Мураш.

— Не так, — сказаў Чорны Мураш. — Яна ўверх ножкамі стаіць і зусім на літару не падобна.

Зноў пачалі збіраць. І зноў не выходзіць. Бяда. Селі сябры-мурасы і горка заплакалі.

Ляцеў Чмель, прысеў на кветку:

— Мурасы, чаго плачаце?

— Мы літару “Д” разабралі, — яшчэ мацней заплакаў Рыжы Мураш.

— Цяпер хочам сабраць, як канструктар збіраюць, ды не выходзіць, — прамовіў Чорны Мураш. — Бяда.

— Бяда, — прагудзеў Чмель. — Што ж, дапамагу вам.

Спусціўся на зямлю, хутка, спрытна лапкамі запрацаваў. Хвіліны не прайшло — літара “Д” стаіць.

— Дзякую! Дзякую! — крикнула яна і, не затрымліваючыся, пабегла ў школу.

26

А Чмель паглядзеў на нашых двух сяброў, папракнуў:

— Эх, вы! Літары “Д” не змаглі скласці. А яшчэ мурасы.

* * *

Дз дз [дз']

- I. 1. Не доктар, а дрэвы лечыць. (*Дзяцел*)
2. Ля дарогі — шарык белы, вечер дзьме, а шарык цэлы.
    А як дзьмухнуць хлапчуку — пух ляціць ва ўсе бакі.
        (*Дзьмухавец*)
        В.Жуковіч
3. Стаяць дзед пры дарожцы —
    Усім чапляе па брошцы. (*Дзядоўнік*)
        А.Клышка

4. Шчыруе ўрач над кронай
У кепачцы зялёнай.
Хоць выбіўся са сну,
Ды вылечыць сасну. (*Дзяцел*)
К.Камейша

II. 1. Дзінь-дзінь-дзінь! Дзінь-дзінь-дзень!
Дзінькаў дожджык цэлы дзень.

Я.Крупенъка

2. Мак — у Дзімы,
боб — у Цімы,
Ну, а ў Дзіны —
Дзіва-дыні.
С.Шах

3. Дзіма дзіўна дзеліць дыню,
Дзілі-дыню, дзілі-дан...

У.Ліпскі

27

III. 1. **Братай дзёnnік**
Зноў ходзіць Зойка ў садзік,
А ў школу — першы год —
Пайшоў яе брат Вадзік,
Эх,каб — наадварот!

...Вось братай дзёnnік Зойка
Ўзяла, гартае: ой
Чаму пяцёрка з двойкай
На сцежачцы адной?!

Пяцёрка ўгору дзюбкай,
Як птушачка, стаіць,
А двойка — як гадзюка,
Здаецца, зашыпіць!

— Не ўмееш, — кажа Зойка, —
З пяцеркай сябраваць,
Не ўмееш злюку двойку
Ты ў дзённік не пускаць!

Глядзі, старайся, брацік!
Як двойку зноў знайду —
Ты вернешся ў мой садзік,
А ў школу я пайду!

В.Жуковіч

2. **Бярозавы сок**

Дзяцел дзюбу прыкладае —
Кропля горла студзіць.
Сок цячэ па барадзе,
Капае на грудзі.
Пацягнуў яшчэ разок,
Дзюбай цмокнуў: “Ну і сок!”

М.Арочка

28

3. Ты з дзён юнацтва па сягоння
Прываражыла да сябе.
Дзвіна! Дзвіна!.. І слова звоніць,
Як толькі ўспомніш пра цябе.

П.Броўка

4. — Ціха, дзеці, не шуміце!
Бачыце — гняздзечка ў жыце.
Перапёлчына, няйначай, --
Дзесям дзед так растлумачыў.

С.Шах

5. **Дрэнны хлопчык**
Па шляху ішоў дзядок,
Апіраўся на кіёк.

Ды ступіў на нешта ён,

Паваліўся пад адхон.

Засвістаў малы Лярон,
Засмяяўся пустазвон.

Дзеда ўзяў вялікі гнеў,
Дзед нядобра паглядзеў.

Ззаду шмат ішло дзяцей
Тут яны к яму хутчэй:

— Дай руку, дзядуля, дай,
Падымайся, уставай!

Чырванеў, як мак, Лярон,
Адчуваў нялоўка ён.

З.Біrala

29

5. Развітанне з дзетсадам

Апусціўся лісцік долу,
Зажурыйся небакрай.
Кліча верасень у школу.
Любы садзік наш, бывай!
Дзякуй, садзік,
Дзякуй, садзік,
Ты нам быў, як родны дом.
І з табою кожны ладзіў,
Быў сагрэт тваім цяплом.
Ты дарыў любоў, пяшчоту,
Пад тваім раслі крылом.
Пакідаем з неахвотай
З добрай казкі светлы дом.

Н.Галіноўская

6. Адуванчык

Адуванчык,

Абарванчык.

Дзъмухавец,	Адуванчык,
Кучаравы маладзец.	Дзъмухавец.
Стай ён	Як падстрыжаны хлапец.
Пры дарожцы	Бо на макаўцы
На даўжэзной ножцы.	Ў былінкі
Дзъмухнуў вецер —	Аніводнай
Адуванчык	Валасінкі.
Стай, нібыта	

А.Дзержынскі

IV.

Гукі і літары

Прыйшоў Верабейка да Вараняняткі, пахваліўся:

— Мне Шпачок пісьмо прыслаў.
— Цікавае? — пытаецца Варанянятка.
Верабейка дастай аркуш паперы, паклаў на стол.
— Прачытай.

30

Варанянятка села на крэсла і гучна прачытала:

— Добры д-зень. Калі прыйд-зеш да нас у госці? Буд-зем чакаць.

Шпачок.

— Не так, — закрычаў Верабейка.
Здзівілася Варанянятка:
— Чаму не так?

— Ты некаторыя слова не так чытаеш.

Варанянятка зноў:

— Чаму не так?
— Таму, што няправільна.
— Якія? Якія слова я прачытала няправільна? — ажно падско-
чыла Варанянятка на крэсле.

— Ну, напрыклад, другое слова. Як яно гучыць?
— Д-зень, — прамовіла Варанянятка.
— Не д-зень, а дзень, — паправіў Верабейка.
— Не, — сказала Варанянятка. — Правільна: д-зень. Якія літары
ў гэтым слове першымі стаяць? “Д” і “З”. Таму і чытаю: д-зень. Так,
як літары стаяць. Па парадку.
— У гэтым слове літары “Д” і “З” абазначаюць на пісьме адзін

гук: [дз]. Яны і вымаўляюцца, як адзін гук. Няўжо не ведаеш?

— Не, — уздыхнула Варанянятка.

— Цяпер запомніш? — пытаемца Верабейка.

— Я яшчэ раз прачытаю, — прамовіла Варанянятка. — Паслушаеш?

— Паслушаю, — пагадзіўся Верабейка.

Варанянятка, стараючыся, прачытала:

— Добры дзень. Калі прыйдзеш да нас у гості? Будзем чакаць.

Шпачок.

— Малайчына, — пахваліў Верабейка. — Заўсёды так чытай. А ведаеш, яшчэ які гук абазначаецца на пісьме дзвіома літарамі?

— Трэба падумаць, — уздыхнула Варанянятка.

— Падумай, — прагаварыў Верабейка.

А вы, дзецы, ведаеце, яшчэ які гук абазначаецца на пісьме

31

дзвіома літарамі?

Магу падказаць. Ён ёсць у такіх словах: саджаць, джала, ураджай, абароджваць, хаджу.

* * *

E e [э], [йэ]

- I. 1. Не бывае яна голай
І лістамі не варушыць
На галінах шмат іголак,
Але ўсе яны без вушак. (*Елка*)
B. Вітка

2. Любім мы яе заўжды,
Любім тройчы смачнай, свежай,
Без яе, як без вады,
А завецца яна ... (*ежай*)

T. Тамашэвіч

II. 1. Ехаў ранкам дзед Яўсей
Цераз рэчку Енісей.
Каля рэчкі дзед Яўсей
Палічыў усіх гусей.

У.Мацвеенка

2. Ехала Еўка ў ельнік па елку.
Напалохала Еўка Есіпа і Галку.

III. 1. Елка ў ельнічку жыла,
Елка ў ельніку расла.
Елку везлі нам на свята,
Як прывезлі елку ў хату —
Стала ёлачкай яна.

С.Сокалаў-Воюш

32

2. “Е” — тапырыць тры зубцы,
Нібы ў шчарбатым грабянцы.
Ды без “Е”, як знікне дзесяці,
Не напішаш — ехаць, есці

A.Вольскі

...Едзе егер, возіць ежу,
Раздае са смехам:
— Ешице, вы, зубры,
Не злуйце, тата ваш прыехаў.

A.Дзержынскі

4. **Елкіны кветкі**
Елкіны кветкі,
Елкіны кветкі —
Бы ружавеюць
Мяkkія шышкі.
Елкіны кветкі,
Трохі салодкія,
Любаяць мурашкі
І шустрыя мышкі.

5. Елка футра апранула
І пад футраю заснула.
Ліска елку разбудзіла:
— Дзе абнову ты купіла?
Адказала горда елка:
— Футру гэтую, суседка,
Падарыла мне сама
Маці добрая — зіма.

M.Хамянкоў.

IV.

Таямнічае пісъмо

На ўзлеску сядзелі Верабейка і Варанянятка. Сядзелі, на сонейку грэліся.

— Глянь, — кажа Верабейка, — Зайка бяжыць.

Зірнула Варанянятка. Сапраўды, бяжыць, спяшаецца, ліст паперы трymае.

Падбег Зайка, ліст угору ўзняў:

— Таямнічае пісъмо! Я таямнічае пісъмо знайшоў!

— Няўжо? — не паверыў Верабейка.

— Пакажы! Хутчэй пакажы! — крыкнула Варанянятка.

Паклаў Зайка ліст паперы на траву. Глядзяць Варанянятка і

Верабейка: увесь ліст рознымі словамі спісаны.

— Елка, яблык, ельнік, еднасць, — прачытаў па складах Верабейка.

— Сярод гэтых слоў адно лішняе. Хто яго знайдзе? — прачытаала Варанянятка.

— Хто лішняе слова знайдзе? — крыкнуў Зайка.

— Хто знайдзе? — паўтарыла Варанянятка. — Сапраўды, таямнічае пісъмо.

— Дапамажыце знайсці лішняе слова, — папрасіў Зайка. — Я цэлую раницу думаў і яшчэ паўдня думаў, але не дадумаўся.

— Слова “елка” лішняе, — усклікнуў Верабейка.

— Чаму яно лішняе? — пытаецца Зайка.

— Не ведаю, — прамовіў Верабейка.

— Слова “ельнік” лішняе, — крыкнула Варанянятка.

Зайка зноў:

— Чаму?

— Проста лішняе ды ўсё.

— Проста так не бывае, — не пагадзіўся Зайка.

— Бывае, бывае, — закрычала Варанянятка.

Гамоняць, спрачаюцца. Не здагадваюцца, якое слова тут лішняе.

Дапамажыце ім, калі ласка, тое слова знайсці.

Ё ё [о], [ю]

I. 1. Заўсёды, летам і зімой,
Мае іголачкі са мной.
Галінак у мяне багата.
Зімой прыходжу к вам на свята. (*Ёлка*)

2. Як акунъ, калючкі мае
Ды і плавае не горш.
І бутэлькі вымывае,
А завецца проста ... (*ёриш*)
Т.Тамашэвіч

34

II. 1. Ёсць за хатай
Лес густы:
Ёсць там елкі,
Ёсць кусты,
Ёсць каліна,
Ёсць маліна
Ёсць шмат ягад,
Ёсць рабіна,
Ёсць арэхаў,
Ёсць грыбоў ...
Лес частую
Усіх сяброў
У.Мацвеенка

III. 1. **Наша ёлка**

У школьнім клубе ёлка
Прыбраная стаіць:
красою пышнай вабіць,
уся аж зіхаціць.

Прыгожыя тут птушкі
і рыбкі мільгацяць,
і груши, і цукеркі,
і яблыкі вісяць.

Я.Журба

2.

Ёлачка-бароўка
 У хатку да цяпла
 Ад шэрага воўка
 З бору ўцякла.
 Мы ёй падарылі
 Цацкі і шары.
 Зоркай азарылі —
 Гары, гары!

Ёлка

А над нашай ёлкай —
 Яркая вясёлка.
 А пад нашай ёлкай —
 Вёрткая вавёрка.
 А навокал ёлкі —
 Танцы і смех.
 Развяжы, дзядуля,
 З цукеркамі мех!

Д.Бічэль-Загнетава

3.

3 лесу
 Ёлачка прыйшла
 Як вясёлка,
 Расцвіла ...
 I на ёй
 Гараць шары,
 А пад ёй
 Яе сябры...

Ёлка

35

Ёсць мядзведзік,
 Ёсць і зай,
 Быстроногі папугай.
 Ёлка,
 Ёлка,
 Новы год,
 Дзеці
 Ладзяць
 Карагод.

А.Дзеружынскі

IV.

Ланцужок

Аднаго разу сказаў Міколка Васільку:
 — Давай зробім ланцужок.
 — З дроту? — пытаецца Васілёк.
 — Не, са слоў, — сказаў Міколка.
 — Дзівак! Хіба можна са слоў ланцужок зрабіць? — засмяяўся
 Васілёк.

— Можна, — прагаварыў Міколка. — Пішам, напрыклад, тыя
 слова, якія пачынаюцца з літары “Ё”. У першым слове літара “Ё”

павінна стаяць першай, у другім — другой ...

— У трэцім — трэцяй, у чацвёртым — чацвёртай, — падхапіў Васілёк. — І так далей.

Селі хлапчуکі за стол. Міколка напісаў слова “ёд”, Васілёк — “ён”, Міколка — “лёд”, Васілёк — “мёд”, Міколка — “маё”, Васілёк — “маёр”, Міколка — “сваё”, Васілёк — “тваё”. Сядзяць, патыліцы чухаюць, не здагадваюцца, у якім слове літара “Ё” пятай стаіць. Нарэшце Міколка дадумаўся, старанна вывеў: ”касцёр”. І Васілёк дадумаўся. Напісаў: ”Радыёла”. Міколка адразу ж — “матылёк”. У гэтым слове літара “Ё” ажно шостая. А Васілёк такое слова не прыдумае. У яго на лбе нават кропелькі поту выступіла. Не вытрываў, папрасіў Міколку:

36

— Скажы, у якім слове літара “Ё” шостай стаіць. Мой ланцужок караецайши.

Пашкадаваў Міколка Васілька, нагнуўся, шапнуў на вуха. Усіміхнуўся Васілёк і напісаў слова, дзе літара “Ё” шостай стаіць. Вось яно. Толькі наадварот напісанае. Калі зможаце, то прачытайце: нёіpmеч.

(Адгадка: чэмпіён)

* * *

Ж ж [ж]

I. 1. Чоран, ды не воран, рагат, ды не бык, шэсць ног без капыт, ляціць — вые, сядзе — зямлю рые. (*Жук*)

2. Восень пацеркі рассыпала на мох,
Цэлы кош сабраў іх з мамаю Цімох
ды скрывіўся, паспытаўшы:
“Ох-ох-ох!”

Нават жменькі з’есці ягад не змог. (*Журавіны*)
Д.Бічэль-Загнетава

3. Шыя доўгая ў яе,

Хоць сама — як шафа.
Недзе ў Афрыцы жыве,
А завуць ... (*Жырафа*)
У.Паўлаў

4. Ледзь вечер разгуляеца —
Яно закалыхаеца,
Шуміць вакол, хвалюеца ...
А хлебароб любуеца! (*Жыта*)

37

5. Што за ключ крылаты
Знік за небакраем?
Ні гумна, ні хаты
Ім не адмыкаем. (*Жураўліны ключ*)
М.Малаяўка

- II.
1. Жук пытаеца ў жука:
— Ты чаму без пінжака!
— Я памыў свой пінжачок
І павесіў на кручок.
Н.Галіноўская
  2. Жэня з Жорам жыта жалі,
Жабу ў жыце напужалі.
  3. Жабка збірае журавіны,
Жменькай закідвае ў жбан...
У.Ліпскі
  4. У Жэні шчаўе ў жмені —
любіць шчаўе Жэня.
С.Шах
  5. Жораў нам учора
Расказаў пра гора.

Жораў здобу любіў,
Жораў жорны набыў:
— Збожжа прывязу мяшкі,
Намялю з яго муکі.
Пачну здобу выпякаць,
Жабянятак частаваць ...
Забывака Жораў быў,
Недзе жорны ён забыў.

У.Мацвеенка

38

6. Жоўты жук жарэ жалеза.
П.Місько

III. 1. Колькі ножак, столькі ж рук.
Ж — нібы вялізны жук.
Згубіш Ж — і слоў прыгожых
Прачытаць ніяк не зможаш:
Журавель, жыццё, жаўрук.

А.Вольски

2. **Жыта**
Вецер шэпча з каласамі.
Жмураць вочы васількі.
Жыта колецца вусамі —
Асцярожна, матылькі!

3. **Пчала**
Рана-раненька
Пчала
Пакідала вулей,
Заспявала-загула,
Каб усе пачулі:
— Жу-жу-жу,
Жу-жу-жу,
Я без справы не сяджу,
Жу-у!
- Палячу я на лужок
Потым — на палетак.
І збяру духмяны сок
Самых лепшых кветак.
Жу- жу-жу,
Жу-жу-жу,
Я над кветкамі
Кружу, жу-у!
- А.Вольски

4. **Жабяняткі**

— Жабяняткі! Жабяняткі!
Хопіць вам рабіць зарадку! —
Кліча мама Жаба дзетак:
— Напякла я вам катлетак,
Смачнай кашкі наварыла.
Ешце, покуль не астыла!

39

Жабяняткі кашу з'елі,
З'елі ўсе катлеткі.
Вось харошыя якія
У мамы Жабы дзеткі
Узялі па булцы з макам
І сказалі:
— Мама, дзякуй!

А.Бадак

5. **Журавінка**

Журавінка -ягадзінка,
Вузенькі лісточак,
У маленъкай журавінкі —
Кветка, як званочак.

Ружавее журавінка,
Сонцам наліваецца,
Чырванее,
Палымнее,
Соку набіраецца.

Вельмі любіць
Журавель
Ягадкі-кіслінкі.
Ну, а мы з табой
Кісель
Зварым з журавінкі.

А.Дзеружынскі

IV.

Гульня ў школу

Старэйшы брат кажа малодшаму:

— Давай у школу пагуляем. Хочаш?

Малодшы брат крыху падумаў і адказаў:

— Хачу. Толькі я не ўмеею ў школу гуляць.

40

— Гэта вельмі проста, — прамовіў старэйшы брат. — Я буду настаўнікам, а ты — вучнем. Я табе буду тлумачыць, а ты слухай. Згодны?

— Згодны, — сказаў малодшы брат.

Старэйшы брат, стараючыся, каб зразумеў яго малодшы, пачаў тлумачыць:

— Кожнае слова мае значэнне. Вось, напрыклад, слова “жар”.

— Шар? — пытаецца малодшы брат.

— Не шар, а жар.

— Не шар, а шар, — прагаварыў малодшы брат.

— Не так, — сказаў старэйшы брат. — Жар. Паўтары: жар.

— Шар, — гучна прамовіў малодшы брат.

Старэйшы брат ажно падскочыў.

— Жар!

А малодшы:

— Шар!

Уздыхнуў старэйшы брат дый кажа:

— Возьмем другое слова — “жах”. Скажы: жах.

— Шах, — сказаў малодшы брат.

Узлаваўся старэйшы брат і што ёсць сілы:

— Жах!

А малодшы брат яшчэ мацней:

— Шах!

Сядзяць, гукаюць, нібы ў лесе. Адзін:

— Жах!

Другі:

— Шах!

Нарэшце надакучыла гэта старэйшаму брату, махнуў ён рукою:

— З табою ў школу гуляць — адзін жах. Анічога ты не разуме-
еш.

Малодшы яму ў адказ:

— Разумею. Шах.

Не вытрываў старэйши брат, выскачыў на двор, сеў на

41

лаўку і паўтарае:

— Жах, жах ...

А мне хацелася б спытацца ў вас: якія гукі мы чуем у пачатку
слоў жах і жар?

* * *

З з [z], [z']

- I. 1. Не брэша, не кусае, а ў хату не пускае. (*Замок*)
2. Не есь, не п'е, а ўвесь дзень пяе, з урока на ўрок падае
галасок. (*Званок*)
3. Дзетак сваіх не гадуе,
Нават гнязда не будуе,
Звонка ў лесе кувае,
Што за птушка такая.
(Зязюля)
4. Белым пухам замяло
І палеткі, і сяло.
Мост праз рэчку хутка ляжа,
А што гэта, хто адкажа?
(Зіма)

У. Мацвеенка

- II. 1. Ззяла паўночы
На поўначы
Паўночнае ззянне.
Паўночнае ззянне
На поўначы

Ззяла паўночы.

У.Мацвеенка

2. Зубраня зубрыла ўрок —
Вызубрыла на зубок.
3. У зубра зубраня,
У зебры зебраня.

С.Шах

42

4. Звонка-звонка звініць званок, звініць, заліваецца.

III. 1.

Хто я?

Зялёнай,
Зялёнай
сукеначка мая.
Зялёнае,
Зялёнае
ўсё,
што маю я.
Зялёныя шкарпетачкі.
Зялёны ў косках бант
І на зялёных туфліках
зусім зялёны рант.
Зялёнае,
Зялёнае
я ўсёй душой люблю:
і травачку-муравачку,
і дрэвы,
і зямлю.

Зялёнае!
Зялёнае!
Найбагацейшы скарб.
Таму мілей зялёнай
Мне ўсіх на свеце фарб.
Па лузе
са скакалачкай
зялёнаю
скачу.
Ды вось на вочы бусліку
Патрапіць не хачу.
Пад купіну
Хаваюся
Я ад яго вачэй ...
Ці жабка,
Ці дзяўчынка я —
скажыце мне хутчэй!

А.Вольскі

2. **Зубр і заяц**
Вось і надышла пара
Завітаць і да зубра,
Запытацца, ці здароў
Самы грозны цар звяроў.
Ён стаіць сярод дарогі,
Апусціўши долу рогі,
І пільнуе ў пушчы спрат

Для маленьких зубранят.
Даглядае іх зубрыца,
Белавежская царыца,
А перад зубрам алені
Ўсе пасталі на калені,

43

І мядзведзі, і ваўкі,
І калматыя дзікі.
Толькі заяц не баіцца
Ні цара і ні царыцы:
Ён з-пад носа ў кусты
Дасць такое ла-та-ты,
Што варона правароніць,
Зубр ніколі не дагоніць,
Не заўважыць і ваўчыца,
Калі заяц праімчыцца.
Кажуць заяц палахлівы,
А выходзіць ён шчаслівы,
Калі пусціцца з гары,
Толькі дзвіяцца зубры:
Ні цара і ні царыцы
Шэры заяц не баіцца,
Касавокі, ды відущы,
Шустры і няўлоўны ў пушчы.

С.Грахоўскі

3. Збіраюся ў гості
да мора цяпер я.
Замошша, Замосце,
Зарэчча, Зазер'е —
у хмарным прыволлі
прасёлак закружыць.
За полем — Заполле,
за лугам — Залужжа,
а потым — Залессе,
а побач — Загор'е.
Калышуцца воддарль

ля спелага бору
туманныя воды
крынічнага мора.

А.Вялюгін

44

IV. Змест казкі “Няма сяброў” паказвае, што трэба правільна вымаўляць гукі [з], [з'], што нельга блытаць іх вымаўленне, свядома ці несвядома, з вымаўленнем гука [ж], бо няправільнае вымаўленне можа прывесці да няправільнага напісання слоў.

Няма сяброў

Жыў-быў адзін Зайка. Такога Зайку ва ўсім свеце шукай — не знайдзеш. Спытаецся: чаму? А вось паслухайце.

Як і кожны Зайка, ён вельмі любіў гуляць. Прачнецца рана-раненька — і давай гойсаць. Па лузе, па балоце, па ляску. Каго ні сустрэнэ, кожнага зачэпіць. Убачыць Жураўля і, не прывітаўшыся, галёкае: “Зуравель! Зуравель!...! Жураўлю, канечне, крыўдна, просьці ён Зайку: “Хоць сёння памаўчы”. Зайка яшчэ мацней: “Зуравель! Зуравель!” Журавель, каб гэтага не чуць, преч ляціць. А Зайка, рагочучы, далей спяшаецца.

Жука ўбачыць — і давай крычаць: “Зук! Зук!” Жук натапырыць крыльцы: “Зайка, перастань”. Зайка сваё: “Зук! Зук!” Толькі тады супакоіцца, калі Жук пад купіну залезе, схаваецца. Вось так Зайка гойсае, цешыцца. “Каго ж мне яшчэ зачапіць?” — думае. Ага, угары Жаўрук кружыцца, песню спявае. Задзярэ Зайка галаву і на ўсю моц: “Заўрук! Заўрук!” Далей Жаўрук ляціць, песню перапыняе.

Аднаго разу Вожык пачуў, як Зайка дражніцца. “Жэўжык ты, — сказаў ён, ушчуваючы. Зайка ў адказ: “Сам ты Зэўзык. Зэўзык! Зэўзык!” З таго дня толькі сустрэнэ Вожыка і давай на ўсе лады: “Прывітанне, Зэўзык. Як жывеш, Зэўзык?” Бедны Вожык скруціцца ў клубочак, каб не чуць, каб не слухаць. А Зайка і вухам не вядзе: “Да сустрэчы, Зэўзык!”

Так жыў Зайка цэлае лета. А восенню, калі лісце на дрэвах пажаўцела, Заяц-тата завёў яго ў лясную школу. Са ўсяго лесу Зайкі ў школу сабраліся. Пасадзіў іх Заяц-настаўнік на дубовыя калоды і пытаецца:

— Зайкі, з кім вы сябруеце?

Адзін Зайка кажа, што з Матылём, другі кажа, што з Вераб'ём,
трэці кажа, што з Барсуком. А наш Зайка маўчыць, не адзываецца.

45

Падышоў да яго Заяц-настаўнік:

— Зайка, з кім ты сябруеш?

Заморгай Зайка вочкамі:

— У мяне няма сяброў.

— Няўжо побач з вашым ляском ніхто-ніхто не жыве? —
здзівіўся Заяц-настаўнік.

А Зайка:

— Жыве Жук, якога я называю Зук, жыве Жаўрук, якога я назы-
ваю Заўрук, жыве Журавель, якога я называю Зуравель, жыве Во-
жык, якога я называю Зэўзык.

— Цяпер мне зразумела, чаму ў цябе няма сяброў, — сказаў За-
яц-настаўнік.

Зайка паціхенъку:

— Я не вінаваты. Вінаваты гук [3], які любіў сваволіць, жарта-
ваць.

Хіба няма ў нас падобных Зайкаў, якія, часам не заўважаючы
сваёй жорсткасці, даводзяць аднакласнікаў да слёз? Культура
ўзаемаадносін павінна прывівіцца з самага ранняга дзяцінства.

* * *

I i [i], [йі]

- I. 1. Маю тонкі, востры нос,
Каляровы доўгі хвост.
Скрытна я ў руках мільгаю,
Носікам свой шлях шукаю. (*Іголка*)
У.Мацвеенка
2. Ён ад злосці чырванее,
Носіць веерам свой хвост,
Нават пеўня на падворку
Крыху страшыць яго рост.
Дзіўны нораў гэтай птушкі:
Ходзіць ходарам кадык,
Як глытае ён галушкі,
А завуць яго ... (*Індык*)

3. Бегла полем свінка
залатая спінка!
Белым хвосцікам крутнула,
Ой, у пальчык мой кальнула!
Што гэта за свінка,
Залатая спінка
Што панчошку зацыруе,
Моцна гузік прымасуе,
Фартушок прашиле лоўка?
Гэта ж з ніткаю ... (*Іголка*)

В. Коўтун

4. Колькі на небе зорачак, столькі на зямлі дзірачак.
(*Іржышича*)

Я. Саламевіч

- II. 1. Ехала ікаўка
На сівой кабыле.
Кабыла ўпала,
Ікаўка прапала.
З народнага

2.

Іўчык
Іўчыка ніхто не бачыў.
Людзі баюць: ён тады спявае,
Як папараць-кветка зацвітае
У. Ягоўдзік

- III. 1. Асцярожна, спадцішка
Падышоў да Індыка.
Ззаду ціхенька ён стаў
І што сілы закрычаў:
— Мя-я-я-яў!
Так спалохаўся Індык,
Што з надворку мігам знік!
З таго часу Куранятка
Больш не топчацца
Па градках,
Бо яму штодня Рыгорка
Зерне сыпле на падворку.

А індык цяпер і блізка
Не паказваецца!

А.Бодак

2.

Ільняныя кветкі

Ільняныя кветкі
Засінелі ўлетку,
Добра
Ім, танюткім,
Гнуткім,
Шапаткім.
Іх
І вецер лашчыць,
Іх
І сонца грэе,
Дожджык чыста мые
Ў летнія дзянькі!

А.Дзеружынскі

3.

Імяніны

Імяніны! Імяніны!
Весяліцца ўсе павінны.
Б'юць у бубны
Бліны —
Пытляваныя сыны
Цёткі пшаніцы —
Добрай маладзіцы.
Падбіаюць
Браценікі —
Грачанікі,
Ячменікі,
Таўчонікі,
Драчонікі,
Смятаннікі-мачонікі.

Аж надзьмуўся пірог:
Пець стараецца за трох!
А смяшлівия аладкі
Дружна пляскаюць у ладкі.
Рот кружком — абаранак
Цягне “о-о-о” сваё
Старанна.
Бутэрброды з каўбасой
Выцінаюць ва ўнісон.
Ну а гэта, ну а гэта —
Што за голас там з буфета?
Па-зях-нуў
Батон,
Сапсаваў вясёлы тон.
В.Зуёнак

4. З плота выламана палка,
І на палку села галка.
І не круціцца — ані!
Паглядзіце: вось вам і.

А.Вольскі

IV.

Іголка, іржышча і ...

- Аднаго разу папрасіў Васілёк маму:
— Навучы мяне пісаць літару “І”.
— Вельмі хочаш навучыцца? — пытаецца мама.
— Вельмі. Толькі так навучы, каб я не забыўся.
— Добра, — сказала мама. — Спярша паспрабуй адгадаць за-
гадку.
— Паспрабую, — сказаў Васілёк.
— Воўк жалезны, а хвост ільняны. Што гэта?
— Трактар, — хуценька адказаў Васілёк. — Сам ён жалезны, а
за сабою плугі цягне. Яны быццам хвост у яго.
Засмяялася мама:
— Плугі сталёвыя, а ў нашай загадцы гаворыцца: хвост ільняны.
— Здагадаўся! — закрычаў Васілёк. — Гэта іголка з ніткай.
Мама ўзяла ручку і напісала на аркушы паперы слова “іголка”.
— Яшчэ адну загадай, — папрасіў Васілёк.
— Колькі на небе зорак, столькі на зямлі дзірак. Што гэта?
Думаў Васілёк, думаў нарэшце дадумаўся:
— Іржышча!
Мама цяпер напісала на аркушы паперы слова “іржышча”. Пас-
ля пытаецца ў Васілька:
— Словы “іголка” і “іржышча” з якой літары пачынаюцца?
— З літары “І”, — крыкнуў Васілёк.
— Напішы гэтую літару, — прапанавала мама.
Васілёк ўзяў ручку і старанна вывеў літару “І”. Зірнуў на яе, ус-
міхнуўся:

— Цяпер я не забудуся, як літару “І” пісаць. Я нават магу назваць слова, якія пачынаюцца з гука [і].

— Назаві, — сказала мама.

Васілёк стаў гучна называць:

— Ігліца, іерогліф, ізумруд, ізалятар, імжэць, імператар, інкубатар, інстытут, іней, інструмент, іншы, ірдзець...

Будзе добра, калі перад тым, як чытаць аброзок, настаўнік спытаеца ў вучняў: “Ці хочацца вам навучыцца пісаць так літару “І”, каб ніколі-ніколі не забыцца?” Вядома, такое жаданне ў іх з’явіцца, і ён скажа: “Тады паслухайце адну гісторыю”.

Дзесям цікава адгадваць загадкі. Магчыма, у час чытання настаўнік папросіць, каб яны гэта зрабілі; магчыма, вучні адкажуць толькі на тое патынне, якое задала сыну мама: “Словы “іголка” і “іржышча” з якой літары пачынаюцца?”. Пасля называюць слова, якія пачынаюцца з літары “І”, пішуць яе. Ці абавязкова чытаць апошнія сказы аброзка? Скажу адно: настаўнік выбірае свой шлях. Ён бачыць, як падрыхтаваны яго дзеці. Магчыма, ім цяжка ўспрыняць усе гэтыя слова (ігліца, ізалятар, імжэць, імператар, інкубатар, інстытут, іней, інструмент, іншы, ірдзець). Бяспрэчным мне здаецца адно: на ўроку беларускае слова павінна зязць разнастайнымі фарбамі.

* * *

Й й [й]

II. 1. Чакай, чалавечча, стой, на пчальніку пчаліны рой.

С.Шах

III. 1. Што за дзень,

... Іней зімні сад адзеў.

Што за дзень —

вулей болей не гудзе.

Аж ваколіца гудзе!

Аж да будучай вясны.

Гул запоўніў агарод,

Задрамалі пчолкі,

Неба, сад у рухе:

Сняцца ім дзівосы-сны,

То з лятка выходзіць рой

Кветкі і вясёлкі.

Звонкай завірухай.

М.Янчанка

Вітае,   Дзе няўзнак —
Але шапкі   Будзе
Не здымае.   Ўжо інакшы знак.

У.Мацвеенка

3. **Каравай**

Мы сядоня васількі
Ў полі не збіраем,
Падбіраем каласкі —
Промні падбіраем.
Пройдзем поле з краю ў край,
Каласкі падымем,
Свой пшанічны каравай
Паднясём Радзіме.

М.Янчанка

4. Да палкі прыблі яшчэ адну палку,
Але не спaloхалі чорную галку.
Яна і цяпер не хаваецца ўсё-ткі,
Ды стала тут “і” называцца кароткім.
У словах чайка, май, трамвай.
Кароткіх “Й” не забывай.

А.Вольски

IV. Ці часта вам даводзілася, напрыклад, у магазіне, у цяніку, у аўтобусе чуць слова ветлівасці? Мне не часта. А ці часта мы чуем іх у школе, у класе з вуснаў вучняў, настаўнікаў? Не. Часта мы забываємся, што на ўроку трэба не толькі даваць веды, але і выхоўваць. То часу не хапае, то яшчэ што перашкодзіць. Не стану высвятляць прычын, не ў тым мая задача. На маю думку, будзе карысна, калі вучні пазнаёміцца з казкай “Словы ветлівасці”.

Словы ветлівасці

Пытаемца Верабейка ў Вераб`я-таты:
— Праўда, што ёсьце слова ветлівасці?

51

— Ёсьце, — адказаў Верабей-тата.
— Ты іх называй, а я буду запамінаць, — сказаў Верабейка.

— Некалі мне. Трэба са сваякамі сустрэцца, — прамовіў Верабей-тата. - Я слова ветлівасці на лісток паперы напішу, а ты сам выучыш.

Вось якія слова ветлівасці напісаў Верабей-тата: добра раніцы; наведвацца часце; бываце здаровы; усяго налепшага; да скора сустрэчы; спакона ночы; скора папраўкі; даруце, калі ласка; не крыўдуце.

Верабей-тата палящеў да сваякоў, а Верабейка слова ветлівасці стаў вучыць. Усе-ўсе вывучыў, да адзінага, так, як Верабей-тата іх напісаў.

Выйшаў на двор, Сініцу сустрэў.

— Добра раніцы, цётка Сініца, — прывітаўся.

Зірнула на яго Сініца, павярнулася і преч паскакала. Здзівіўся Верабейка: чаму яна яму ні слова не сказала?

Крыху пастаяў ён і далей пайшоў. Бачыць: Варанянятка на сустрач бяжыць.

— Куды бяжыш, Варанянятка? — пацікавіўся.

— Сябры чакаюць. Хочам у суседні лес на экспурсію схадзіць, — адказала Варанянятка.

— Да скора сустрэчы. Усяго налепшага, — пажадаў Верабейка.

Зірнула на яго Варанянятка, дзюбай пакруціла і далей пабегла.

“Нібы на дзівака, глядзяць яны на мяне”, — падумаў Верабейка. Што ж рабіць? Далей пакрочыў. А насустроч Шпак цягнецца, кульгае. Спініўся Верабейка.

— Дзядзька Шпак, вам лапка баліць?

— Яшчэ як баліць! — уздыхнуў Шпак.

— Вы не бядуйце. Перастане, — суцешыў Верабейка.

— У бальніцу іду, — сказаў Шпак. — У бальніцы мне лапку ававязкова вылечаць.

— Скора папраўкі, — пажадаў Верабейка.

А Шпак чамусьці злосна буркнуў:

— Знайшоўся суцяшальнік!

— Не крыўдуце, — збянтэжыўся Верабейка.

— Смяешся? — натапырыў пер'е Шпак.

— Даруце, калі ласка, — ледзь чутна прамовіў Верабейка.

Шпак штосьці буркнуў у адказ і як мага хутчэй пайшоў па сцяжынцы.

Стаіць Верабейка, дзівіцца. Не разумеюць птушкі яго слоў ветлівасці. Чаму?

Настаўнік запісвае слова ветлівасці, просіць, каб вучні знайшлі тыя памылкі, якія зрабіў Верабей-тата (для гэтага выкарыстоўвае сказы: “Стаіць Верабейка, дзівіцца. Не разумеюць птушкі яго слоў ветлівасці. Чаму?”). Калі дзецы ўжо пазнаёміліся з літарай “Й”, то яны абавязкова скажуць, што гэтая літара прапушчана ў словах ветлівасці, пасля напішуць яе, каб не забыцца, як забыўся Верабейката. Такое заданне ім, несумненна, спадабаецца і яны, самі таго не заўважаючы, стануць творцамі ўрока, саўдзельнікамі настаўніка, разам з ім вырашаць агульную задачу: будуць вучыцца пісаць літару “Й”.

А калі яшчэ не ведаюць літары “Й”, калі настаўнік ставіць мэтай навучыць дзяцей правільна яе пісаць? Тады ён сам напіша. скажа, як гучыць, папросіць першакласнікаў, каб і яны напісалі. Будзе без прымусу, без назойлівага “пішы”, “пішице”, а быццам гульня. Пасля такой работы дзецы, мне здаецца, запомняць і слова ветлівасці, і напісанне літары “Й”.

* * *

K k [k], [k']

I. 1. Лёг вусаты, а ўстаў гарбаты. (*Kom*)

2. Яго дом — акіян,

Яго ежа — планктон.

Мае ўласны фантан,

Адкажыце, хто ён. (*Kim*)

У.Мацвеенка

53

3 Белае поле, чорнае насенне,

Хто яго сее, той і разумее. (*Kniga*)

4. Хто зялёнymі вачамі

5. Не світка, а сышта,

Грозна бліскае начамі,
Мае пухленькія лапкі,
Мае кіпцікі-царапкі?
Спінку пругка выгінае,
Страх на мышак наганяе?

(Kom)
У.Мацвеенка

Не куст, а з лістамі,
Маленькага росту,
Прыгожага стану.
Хто яе знае,
Той розум мае.

(Kniga)
Н.Гілевіч

- II. 1. Пры каstry — кара,
Пара карагодзіць ля кастра!
Ад кары, касцёр, гары,
Да зары не дагары.
Е.Лось

2. Касіў касы каля касы,
Зламаў касы кассё ў касы.
Касы, вачамі не касі,
Касой тупою не касі.

М.Чарняўскі

3. Каток нітак клубок
Закаціў у куток.

4. На карме
кармілі краба.
Па карме краб
Брушкам шкрабаў.

Н.Галіноўская

- III. 1. **Колькі кошак у кашы?**
Берагам ішоў Цімошак,
Нёс лазовы цяжкі кошык —
Варушыўся дужа кошык —
Там сядзела многа кошак.

2. **Кенгуру**
Кенгуру,
Кенгуру
спрытна скача
ўгару.

Адпачыць хацеў Цімошак,
Задрамаў —
Раскрыўся кошык.
Кошкі хітрыя паволі
Разбрывліся ўсе па волі.
Кошка першая пайшла
Частавацца да бусла.
Пачастунак надта слабы —
Не да смаку кошцы жабы.
А другая кошка, Мурка,
З вераб`ём гуляла ў жмуркі.
Дзве схаваліся за горкай,
Дзве сачылі за вавёркай,
Дзве збаяліся ваўкоў,
Хвост на плечы —
І дамоў!
Спаў Цімошак дацямна,
Засталася з ім адна.
Ты падумай і скажы:
Колькі кошак у кашы.

Р.Барадулін

Коцік

Цэлы дзень на печы коцік
грээ лапкі і жывоцік
Запрашае яго Каця:
— Пойдзем, коцік, пагуляці!
— Не пайду, — гаворыць коцік, —
мышкі мой схавалі боцік.

У.Місцюк

І ўгару,
і ўдаўжыню...
Я яго
не даганю.
Паглядзі —
ў кенгуркі-маткі
сумка ёсьць
на жываце.
Там жывуць
Кенгураняткі
ў цеплыні,
у цеснаце.
Кенгурыха,
Кенгурыха,
ну чаго
сядзець ім ціха?
Ты маленъкіх
не няволь,
пагарэзаваць
дазволь!..

А.Вольскі

3.

Камар

Ох і цяжкі
Камарыны лёс!
У яго ж такі даўжэзны нос!
Гэта вам не смешкі
У аўторак пралятаў камар

4.

Камар

Праз наш падворак,
Зачапіўся носам ён за плот
І зваліўся прама ў агарод
Патаптаў там шчаўе і цыбулю.
Добра, хоць не бачыла бабуля!
А інакш тады б ужо нямала
Ад бабулі камару папала!

А.Бадак

5. **Коця і Каця**

Плача коця на кухні,
Ад слёз вочкі папухлі.
— Што з табою, мой каток,
Забалеў мо жываток?
— М-мяў, — сказаў варкоцік, —
Не баліць жывоцік.
У мяне душа баліць —
Як цяпер на свеце жыць,
Як мне жыць у хаце,
Калі хлусіць Каця ...
Смятану злізала —
На мяне сказала.

В.Вітка

6. Курыцы і пеўнікі пакуплялі спеўнікі,
На платах усе паселі, закудахталі, запелі:
Хто-то-то сягоння хмуры —
Развяселяць куры, куры.

Д.Бічэль-Загнетава

56

7. **Каток**

Малы каток	Катаецца,
Заліў каток,	Валяецца,
Канькі надзеў	А мышка з яго
На цэлы дзень.	Насміхаецца.

Д.Бічэль-Загнетава

IV.

Пабудаваць літару ...

Выйшлі Верабейка і Варанянятка на двор. Шпачок насустрach:

— А я ведаю! А я ведаю!

— Што ты ведаеш? — здзівіўся Верабейка.

— Што? Што? — пытаемца Варанянятка.

— Ведаю, як з адной літары пабудаваць другую літару.

— Хлусіш! — крикнуў Верабейка.

— Я не чула, каб з адной літары будавалі другую, — крикнула

Варанянятка.

Шпачок ім сваё:

— Ведаю! Ведаю!

Варанянятка ажно лапкаю тупнула:

— Скажы, калі ведаеш!

— Скажы, — падтрымаў Верабейка.

— З літары “Ж” можна пабудаваць другую літару, — крикнуў Шпачок.

На пяску востраю хваёваю іголкаю Шпачок хуценька напісаў літару “Ж”.

Верабейка і Варанянятка стаяць, пазіраюць, анічога не разумеюць.

— Падумайце, якую літару можна пабудаваць з літары “Ж”? — прагаварыў Шпачок.

— Напэўна, “Г”, — сказаў Верабейка.

— Паспрабуй, — прамовіў Шпачок.

— А калі я не пабудую, а проста напішу?

— Калі ласка, — сказаў Шпачок.

Верабейка ўзяў хваёвую іголку і правёў на пяску лінію-палачку:

I.

— Не выходзіць, — крикнуў Шпачок. — Над літарай “Г” заўсёды крапка ставіцца.

— Літару “Р” можна пабудаваць, — прамовіла Варанянятка.

— Паспрабуй, — прапанаваў Шпачок.

Варанянятка, як і верабейка, вывела лінію-палачку, дапісала да яе зверху, справа, маленькі ражок: г.

— Не выходзіць, — крыкнуў Шпачок. — У літары “Р” зверху, справа, кружок, а ў цябе ражок.

— Даў якую літару з літары “Ж” можна пабудаваць? — не вытрывала Варанянятка.

— Якую? — не вытрываў Верабейка.

— Паглядзіце.

Хваёваю іголкаю Шпачок напісаў лінію-палачку, пасля зверху, справа, маленькі ражок, а знізу маленькую ножку: К.

— Гэта літара “К”, — усклікнуў Верабейка.

— Ка, ка, — усклікнула Варанянятка.

І яны пачалі пісаць на пяску літару “К”. Вось як. Лінію-палачку, зверху, справа, маленькі ражок, а знізу маленькую ножку.

Работу з казкай можна правесці ў трох варыянтах. Першы варыянт: вучні самі стараюцца адгадаць, якую літару можна пабудаваць з літары “Ж”. Другі варыянт: настаўнік прапануе ім пабудаваць літары “Г”, “Р”, як гэта хацелі зрабіць Верабейка і Варанянятка (такое заданне дзеці выконваюць, калі ён чытае казку). Трэці варыянт: настаўнік піша на дошцы літару “К”, паўтараючы ўголос: “І яны пачалі пісаць на пяску літару “К”. Вось як. Лінію-палачку, зверху, справа, маленькі ражок, а знізу маленькую ножку”. Пасля вучні разам з настаўнікам паўтараюць гэтыя слова і пішуць літару “К”.

* * *

- I. 1. На ўсіх сцяблінках тонкіх
вісяць званочкі-гронкі,
духмяныя, срабрыстыя,
нібы расінкі, чыстыя. (*Ландыш*)
В.Жуковіч

2. Хапаткія ў мяне крылы,
хвосцік востры, нібы вілы,
з гліны я гняздо ляплю,
мошак на ляту лаўлю. (*Ластаўка*)
В.Жуковіч
3. З выгляду-сястра вавёрцы,
А жыве ў глыбокай норцы. (*Ліса*)
Я.Пархута
4. Вісіць — зялёны, ляціць — жоўты, ляжыць — чорны.
(*Ліст*)
Я.Саламевіч
5. Хтосьці дужы,
Невядомы
На раку паклаў пячаць:
Без сякеры
Ці без лома
Анікому не пачаць. (*Лёд*)
Н.Гілевіч

- ІІ. 1. Лянок не любіць лянот,
Лянота не любіць лянок. 5. Леў лізаць лімоны лезе.
П.Місько

2. Лета, ліпень.
Лінуў лівенъ.
Пахнуць ліпы і маліны.
Ліна з Нілам ловяць лівенъ,
Але лівенъ — не лянівы:
То лятае па алеі,
То люляе ён лілеі...
Э.Агняцвет

3. Каля лесу бегла Ліска,
А насустряч Лісцы Лыска.
Папрасіла Ліска Лыску:
— Палюляй, сусед, калыську.
Але Лыска ані блізка:
— Не люляў я Лысянятак,
Што ж люляць мне Лісянятак?
Р.Барадулін

4. **Казёл і страказа**
Страказе каза казала:
— Я ў пучок лазу вязала,
павязу лазу казлу,
каб не лазіў ў лазу.
В.Жуковіч

III. 1. **Ліпавы цвет**
Ліпа ліпеньскім днём цвіла.
Ліпавы цвет любіла пчала.
Пах ліпы ліпкай
чуваць быў здалля.
Ліпавым цветам пахла зямля.
А.Дзеружынскі

60

2. **Ластаўка**
Ластаўка, ластаўка,
Белая грудачка,
Заспявала ласкава,
Бы зайграла дудачка...
А.Дзеружынскі

3. Я, ліса, лісіца, ліска, 4. Лілею
Вельмі зайчыкаў люблю. млявы
Падбяруся блізка-блізка. плёс

I за хвосцік ухаплю.

А.Вольскі

люляе,

з-пад злежаных аблок

здалёк

Ляціць віхлясты і бялявы.

Пялёстак лёгкі —

матылёк.

Р.Барадулін

5.

Зайчык і горка

Зайку-сына на лыжню

Шуснуў вецер у вушах,

Вывеў тата ўпершыню.

Ахапіў малога жах:

Лыжы новая з кары

“Лыжы хуткія імчаць,

Парабілі ўсе звяры.

Плацаць мне ці закрычаць?

Нават і Вавёркі

Ой, куды лыжня вядзе?

Спрытна ездзяць з горкі!

Дзе ты, мама? Тата, дзе?”

— Я таксама ўніз хачу.

Тут на лыжы пень набег...

Я на лыжах палячу!

І з разгону Зайка — ў снег!

Згубіў свою шапку

І падрапаў лапку,

Вывалияўся ў снезе —

Ды на горку лезе.

І хоць лапка пячэ,

Кажа: — Я хачу яшчэ!

В.Іпатава

61

6. Лечыцца трава ад спёкі ліўнем,

Людзі — ласкай лечацца людской.

П.Панчанка

IV.

Якая гэта літара?

Васілёк нядаўна пайшоў у падрыхтоўчы клас. У яго ёсць буквар. Шмат літар ведае Васілёк. I “А”, i “Б”, i “В”, i “Г”...

Вось і сёння настаўніца пазнаёміла іх з літарай “Л”. У школе Васілёк ведаў, як яна называецца, а дома забыўся. Вылецела з галаўы. Доўга думаў, але не ўспомніў. Нарэшце пайшоў да мамы, прынёс

буквар, разгарнуў на той старонцы, дзе літара “Л”.

— Мама, як называецца гэтая літара?

— Забыўся? — здагадалася мама.

— Забыўся, — прызнаўся Васілёк. — Скажы хутчэй.

Усміхнулася мама:

— Паслухай загадку. Яе адгадка пачынаецца з таго гука, які азначаецца гэтай літарай. Адгадаеш загадку — і назва літары ўспомніцца.

— Мама, — прагаварыў Васілёк, — я адгадаю. Я ўспомню. Якая загадка?

— Сярод поля сіненъкі агенъчык гарыць, — сказала мама.

— Гарбуз, — усклікнуў Васілёк.

— Дый гарбуз не сіні, а жоўты ці паласаты, — сказала мама.

— Я здагадаўся! — крыкнуў Васілёк. — Гэта лён.

— Так, лён, — усміхнулася мама. — Яго кветкі сінія. Яны быццам агенъчыкі. Здагадаўся, якая літара ў буквары напісана?

— Гук [л'], — гучна прамовіў Васілёк. — А гук літарай Л азначаецца.

— Пра лён ёсць яшчэ такая загадка, — прамовіла мама. — Маленькі, сухенькі, усіх адзявае. Як ты лічыш: чаму такую загадку прыдумалі?

— З ільну тканіну вырабляюць, — сказаў Васілёк. — А з тканины рознае адзенне шыюць.

62

— Малайчына, — пахваліла мама Васілька. — А пасля дадала:

— Цяпер сядай за стол і напіши два радкі літары “Л”. Каб не забыўся.

Ціха-ціха ў хаце. Сядзіць за столом Васілёк, старанна літару “Л” выводзіць.

* * *

M m [m], [m']

- I. 1. Лясной сцяжынкай, дзе густыя шаты,
Працаўнічок спяшаецца да хаты.
Яго амаль і не відаць — малога,

А цягне болей за сябе самога. (*Мурашка*)
Н.Гілевіч

2. Хоць б`юць яго,
А ён не плача.
Чым б`юць мацней
Тым вышай скача. (*Мяч*)
К.Камейша

3. На зіму ён спаць кладзеца,
Да вясны аж не прачнецца,
А прыгрэе сонца ледзь —
Выйдзе з логава ... (*Мядзведзь*)
Н.Парукаў

4. Ён прысмакаў з'еў нямала,
а калі харчоў не стала,
лапу смокчучы, заснуў,
ледзьве не праспаў вясну. (*Мядзведзь*)
В.Жуковіч

63

5. Пасярод дарожкі —
Шапачка ў гарошкі.
Белую панчошку
Нацягнуў на ножку.
Калі гэткі зух-зух,
Памары нам мух-мух. (*Мухамор*)
Д.Бічэль-Загнетава

6. Ён патрэбен нам усім
Дзеля працы, шчасця.
Мы заўсёды разам з ім
Будзем усміхацца. (*Mip*)

М.Пазнякоў

- II. 1. Муха-муха-мухаморы
Захацелі пецы у хоры.
Ды шкада: для муҳамораў
Не знайшлося дырыжора.
Э.Акулін
2. **Маланка**
Маланка пагрозна
Па хмарах скакала,
Хмары пілою крывой
Пілавала.
М.Пазнякоў
3. Марцін маркі разглядаў,
Максім рамкі абмяраў,
Раман мора маляваў,
А Макар час марнаваў.
А.Котава
4. Многа клопату мы мелі:
Млын паставілі на мелі,
Але ён зусім не меле,
Бо зрабіць як след не ўмелі.
С.Грахоўскі

64

- III. 1. Медуніца, медуніца,
З водарам мядовым
Падабрала мядиніца
Колер адмысловы...
А.Дзержынскі
2. **Сквапная муха**
Муха ў хату заляцела,
на талерку з мёдам села,
Паспытала без прыгод:
“Ax, які салодкі мёд!
Сам нібыта ў рот цячэ,
Пачастуюся яшчэ!..”
Гэтак муха захапілася,

Што ад сквапнасці ўтапілася.

3. Марозаў

3. Мама Мыш купіла кніжку
Для сваёй дачушкі Мышкі:
— Час табе ўжо за парту.
На, грызі навуку ўпартка.
Мама Мыш прыйшла з работы:
— Без мяне рабіла што ты?
Адказала маме Мышка:
— Натамілася я з кніжкай.
Гэтулькі было мне мукі,
Але згрызла ўсю навуку!
I. Муравейка

4. **З мамай**

З маёй мамай вы знаёмы?
Не? Шкада, сябры, што не.
Калі мама мая дома,
Дык заўсёды добра мне.
З мамай кніжкі цікавей,

З мамай я заўжды смялей.
З мамай траўка зеляней.
З мамай і абед смачней.
З мамай сонейка святлей.
Нават плакаць весялей.

Н. Галіноўская

65

5. **Мухалоўкі**

Мухалоў
І мухалоўка
Ловяць мух
І мошак лоўка.

Мухалоўкам
З імі гора —
Незвычайныя
Абжоры.

Але самі
Не ядуць —
Да гняздзечка
Іх нясуць.
А ў гняздзечку —
Пяць галовак,
Гэта —
Дзеткі мухаловак.

Штохвілінна
У бацькі й маткі
Просяць есці
Птушаняткі.
І пішчаць,
Што духу:
— Дайце муху!
A. Вольскі

6. **Малаток**

— Малаток,
Малаток,
У масток
Забі цвічок!
Нехта дошку
Адарваў,
Я ледзь ножку
Не зламаў
Малаток сказаў:
— Тук-ток!
Я заб`ю ў масток
Цвічок
Хай трymae
Моцна дошкі,
Зберагае
Дзесям ножкі.

I.Муравейка

7. **Маміны рукі**

Маміны рукі самыя лепшыя:
Няньчылі, гушкалі, лашчылі першыя.
Маміны рукі сардэчныя, смелыя.
Маміны рукі самыя ўмелыя.
Маміны рукі — рукі шчаслівыя.
Маміны рукі заўсёды цярплівыя.
Маміны рукі самыя светлыя.
Маміны рукі самыя ветлыя.

П.Прануза

8. Светлы месяц-калабок

Пахудзеў, стаў як сярпок.
Лёг у хмаркі і да ранку
Слухаў зорак калыханку.

П.Прануза

IV.

Зямля

Аднаго разу да першакласнікаў прыйшоў Алесь. Алесь у пятым класе вучыцца. Прыйшоў, узяў қрэйду і напісаў на дошцы слова “зямля”.

— Хто прачытае гэтае слова? — пытаецца.

— Зямля, — прачытала Таня.

А Алесь зноў:

— Што стаіць пасярод зямлі?

— Ёлка. А на ёлцы ліхтарыкі гараць, — крикнуў Ваня.

— Не.

— Казачны горад. У гэтым горадзе гномікі жывуць, — крикнула Аленка.

— Не.

— Пасярод зямлі вялікае-вялікае марожанае. Яго ўсім класам можна цэлы год лізаць, — крикнуў Піліпка.

— Не.

— Вялікае-вялікае шакаладнае дрэва расце, — крикнула Іра.

67

— На кожнай галінцы таго дрэва па сто шакаладных цукерак вісіць.

— Не.

Змоўклі дзеци. Цяжкае пытанне задаў ім Алесь. Не ведаюць, як адказаць.

Пашкадаваў Алесь дзяцей, вырашыў дапамагчы ім:

— Якую літару вы сёння вывучалі?

— “M”, — закрычалі вучні.

А Іра падышла да дошкі і напісала літару “M”.

— Дык што стаіць пасярод зямлі? — пытаецца Алесь.

Цяпер дзеци адразу здагадаліся. А вы здагадаліся, што стаіць пасярод зямлі?

(Адгадка: літара “M”)

Можна адразу задаць, на першы погляд для нас, дарослых, не-звычайнае пытанне: “Што стаіць пасярод зямлі?” Канечне, трэба імкнуцца зрабіць так, каб яно не прагучала неспадзявана, як снег на галаву. Настаўнік дае дзецим магчымасць пафантазіраваць, развівае іх уяўленне, іх вусную мову. Пасля першакласнікі слухаюць аброзок.

На гэты раз яны падумаюць больш сур'ёзна і, канечне, хтосьці з іх адкажа правільна. Менавіта як узнагароду (падкрэсліваю гэта) настаўнік прапануе таму, хто вызначыўся. напісаць на дошцы літару "М". Пастараецца? Вядома.

* * *

Н н [н], [н']

- I. 1. Махнула птушка пяром, пакрыла ўесь свет крылом. (*Ноч*)
2. Два канцы, два кальцы, а пасярэдзіне цвік. (*Нажніцы*)
3. Што сінэ не сінячы? (*Неба*)
4. У дарослых ёсць і ў дзетак. 5. Не ведае нічога,
Ім мы чуем пахі кветак. Да ведаў не імкнецца.
Чырванее ў мароз ... , Ці чулі пра такога?
Усе згадалі? Гэта ж ... (*нос*) Ён (*невукам*) завещца
Т.Тамашэвіч В.Жуковіч

68

6. Чую я — “норка залезла ў норку”
Дзіўна мне слухаць такую гаворку,
Гэта ж, па-мойму, проста лухта:
Хіба ж кот ўлезе ў ката?
(*Норка*¹ — драпежны пушны зярок.
*Норка*² — невялікая нара)
К.Крапіва

- II. 1. Насупіўся насупа, насупа, насупа,
Насупіўся насупа, насуперак усім,
Нібы заснуў над супам, над супам, над супам,
Нібы заснуў над супам, нібы знямог зусім.
М.Чарняўскі
2. На-на-на — добрая навіна
Но-но-но — пастукалі ў акно
Ні-ні-ні — паедзем на кані

Ну-ну-ну — сустракаем вясну
Ня-ня-ня — выратавалі птушаня
Не-не-не — карціна на сцяне

3. Наша Ніла нырнула ў Ніл і выцягнула ліня.

III. 1.

Норка

Норка жыве ў норцы земляной
і старадрэвіне-дуплянцы,
але заўжды непадалёку ад вады.
Звярок — добры мышалоў,
а яшчэ лепшы рыбалоў.

У.Ягоўдзік

2. **Нівы**

Нівы,
Нібы мора,
Ні канца
Ні краю.
Плешчуць
Хвалі
Жыта
Аж да небакраю.
Гэткае
Багацце
Поле
Нарадзіла,
Нават
Перапёлка
У жыщে
Заблудзіла.
А.Дзеружынскі

4.

Навальніца

Навальніца,
Навальніца,
Неба можа
Абваліща.
Гром грыміць,
Маланкі блішчуць,
Лупіць дождж,
А вецер — свішча!
Годзе вам усім
Сварыцца!
Сціхні,
Сварка-навальніца.

П.Марціновіч

69

3.   **Насарог**

Ён завецца —
насарог,
бо на носе
носіць рог.
Я смяюся:
— Вось дзівак!
Хіба носяць рогі так?
Раю шчыра
я табе:
не на носе —
на ілбе
не адзін,
а два насі,
як алені,
як ласі ...

70

Глянуў ён
улева,
управа:
— А табе якая справа?
Калі скіну
з носа рог,
дык які я
насарог!...

І ўзлаваўся.

І засоп.

Каб не краты —

Што было б.

А.Вольскі

IV. На папярэднім уроку настаўнік узнагародзіў аднаго з вучняў. Узнагародзіў незвычайна: даверыў напісаць літару “М”. Што, калі хтосьці чакае падобнай узнагароды, спадзяецца? Добрая спадзяніні, імкненні трэба падтрымаць. Магчымасць вызначыцца ўтворчым спаборніцтве дае аброзок “Вынаходнік”.

Вынаходнік

Прыйшоў Міколка на ўрок і кажа:

— Я ведаю... Ведаю, як лесвіцу зрабіць.

— Якую лесвіцу? — пытаецца настаўніца.

— Не вельмі вялікую і не вельмі маленъкую, — сказаў Міколка.

— Калі дазволіце, то цяпер яе зраблю.

— Але ж у нас няма ні цвікоў, ні малатка, — засмяялася настаўніца.

— Мне малаток і цвікі не патрэбны, — прагаварыў Міколка. — Мне крэйда патрэбна.

— Ты сваю лесвіцу хочаш на дошцы намаляваць? — здагадалася настаўніца.

— Канечне, на дошцы, — кіёнуў галавою Міколка.

— Паспрабуй.

Міколка падышоў да дошкі, узяў крэйду і намаляваў вось

71

такую лесвіцу:

— Да я сто гэткіх лесвіц магу намаляваць! Знайшоўся вынаходнік! — не сцярпеў Васілёк.

— Мая лесвіца незвычайная, — прамовіў Міколка.

— Дакажы, — крыкнуў Васілёк.

— Калі табе мая лесвіца не падабаецца, я яе магу сцерці, — пакрыўдзіўся Міколка.

Ён схапіў анучку і хуценька выцер з дошкі гэтую лесвіцу.

— Міколка, — сказала настаўніца, — дакажы Васільку, што твая лесвіца незвычайная.

— Што ж, дакажу, — прамовіў Міколка.

Ён зноў намаляваў лесвіцу так, як і раней, а пасля падзяліў на роўныя кавалкі лініямі-рысачкамі. Вось як у яго выйшла:

— Дзіўна! — усклікнуў Васілёк. — Міколкава лесвіца з літар

“Н” складаецца.

— Здагадаўся, чаму яна незвычайная? — пытаецца настаўніца.

— Здагадаўся! А спярша не зразумеў.

— Сёння мы вучымся пісаць літару “Н”, — азваўся Міколка, — таму і захацелася мне прыдумаць незвычайную лесвіцу. Каб усе-усе запомнілі, як літара “Н” пішацца.

— Малайчына, Міколка, — пахваліла яго настаўніца. — Ты сапраўдны вынаходнік.

Міколка пачырвaneў і сеў за сваю парту.

— Дзеці, надрукую літару “Н”, — сказала настаўніца.

Ціха-ціха ў класе. Дзеці схіліліся над партамі, друкуюць літару “Н”.

Ніхто не здагадаўся, у чым сакрэт Міколкавай лесвіцы?

72

Настаўнік непрыкметна, каб, як кажуць, асабліва не кідалася ў вочы, дапамагае вучням раскрыць гэты сакрэт. І аваязкова знайдзеца вынаходнік, падобны на Міколку. Сёння быў адзін, заўтра два! А паслязаўтра ... Не, не станем забягаць неперад.

* * *

О о [о]

I.	1. У баях мой дзед як мог Быў адважным, цвёрдым. Ён фашистаў перамог. Яму ўручылі ... (<i>ордэн</i>) T. Тамашэвіч	2. У заапарку конік ёсць, Клічка яго — Рослік, Вуши доўгія і хвост. Дзеці клічуць ... (<i>ослік</i>) T. Тамашэвіч
II.	1. Окае, окае Кола кругабокае. P. Барадулін	2. На гародзе рос гарох, А за рэчкай — грэчка. Ох, ох, ох ды ох, ох, ох, Наш стary казёл Цімох На гародзе рваў гарох, Грэчку рваў за рэчкай. Э. Агняцвет
III.	1. О — літара салодкая,	

на ягадку падобная.
На суніцы і чарніцы,
на маліну і ажыны,
на брусніцы, буякі і журавінкі.
У вас яшчэ не пацяклі слінкі?

У.Ягоўдзік

2. Як абруч сарваны з бочкі,
“О” ад нас пабегла ўпрочкі.
Стой! Без літары такой
Не напішаш нават “Ой”.

А.Вольскі

4. **Оля**
Вольгай зваць,
Завуць жа
Оля.

Оля любіць
Лес і поле.

◦ А. Дзеружынскі

73

3. **Ой, рэха!**

“О” гаворыш,
“О” — ў адказ,
“Ой” прамовіш,
“Ой” — ураз.
Далятае
Да вушэй.
От дзвіноснае
Ты, рэха,
Лепіш за ўсё
Казаць цішэй.
А.Дзеружынскі

5. **Пажар**

Барсук —
Балабон
Б’е ў сук,
Як у звон:
— Ой, бом, бом,
Ой, мой дом!..
Прыбег лось з зубром
І алень з багром,
Бабрыха з бабром
І выдра з вядром,
Расамаха сама ...
— Дзе пажар?
— Няма.

В.Вітка

IV.

Святлафор

— Дзеци, чаму на перакрыжаваннях стаіць святлафор? — пытаецца настаўніца.

— Каб правільна пераходзіць вуліцу, — сказаў Васілёк.

— У святлафора троі аген'чыкі. Адзін чырвоны, другі жоўты, трэці зялёны. Загарыцца чырвоны аген'чык — значыць, стой, зага-

рыцца жоўты — чакай, загарыцца зялёны — смела пераходзь вуліцу,
— дадаў Міколка.

— Цяпер слухайце мяне ўважліва, — сказала настаўніца. —
Ёсць гульня, якая называецца “святлафор”.

Настаўніца ўзяла крэйду і намалявала на дошцы тры кружочки:

— Чаму вы два кружочки замалявалі, а адзін пакінулі незамаляваны? — не сцярпей Міколка.

— Гэты кружочак абазначае літару “O”, — сказала настаўніца і напісала літару “O”.

74

— Я ўсё роўна нічога не разумею, — прагаварыў Міколка.

— Літара “O” у нашым святлафоры будзе абазначаць зялёны аген'чык, — стала тлумачыць настаўніца. — А вам трэба прыдумаць слова, якое складаецца з трох літар. У гэтым слове літара “O” павінна знаходзіцца пасярэдзіне. Хто прыдумае такое слова, для таго загарыцца зялёны аген'чык..

— І той пярайдзе вуліцу? — пацікавіўся Васілёк.

— Канечне, — сказала настаўніца.

— Я прыдумаў, — крыкнуў Міколка. — Сок.

“Сок”, — напісала настаўніца.

— Я перайшоў вуліцу? — не сцярпей Міколка.

— Канечне, — прамовіла настаўніца. — Слова “сок” складаецца з трох літар, а літара “O” знаходзіцца пасярэдзіне.

— І я прыдумаў. Сон, — крыкнуў Васілёк.

“Сон”, — напісала настаўніца.

— Ноты, — крыкнула Іра. — Я перайшла вуліцу? Для мяне загарэўся зялёны аген'чык?

— Слова “ноты” складаецца з чатырох літар, а не з трох, — прагаварыла настаўніца.

— Год. — крыкнуў Міколка. — Я вуліцу перайшоў, а цяпер назад пераходжу.

“Год”, — напісала настаўніца.

— Кот, — сказала Іра і ажно ўсміхнулася.

Гамоняць дзееці, адзін перад адным стараюцца. Вельмі хочуць,

каб загарэўся агенъчык — літара “О”.

Настаўнік чытае абрэзок, а пасля кажа: “Дзеці, калі ласка, напішице літару “О”. Калі пастараецца, калі напішаце прыгожа, то тады і мы, як Міколка, Васілёк, Іра, таксама паспрабуем перайсці вуліцу, каб і для нас загарэўся зялёны агенъчык — літара “О”.

Відаць, ва ўсіх дзяцей з’явіцца такое жаданне, бо гульні, аб чым ужо гаварылася, зайсёды іх вабяць.

* * *

75

П п [п], [п']

- I. 1. Было жоўтым, вырасла зялёным, сонца пацалавала, зноў жоўтым стала. (*Пішаніца*)
2. З-пад снегу выйшла,
Расцвіла,
І так,
Што аж зіма ўцякла.
(Празеска)
М.Пазнякоў
5. Пілаванне рассяваю
І ў час працы я спываю.
Лес заўжды мяне чакае,
Адгадай, хто я такая?
(Піла)
У.Мацвеенка
3. Па пакоі ходзіць робат —
У яго гумовы хобат.
І з усіх гырчыць ён сіл,
І глытае ўсюды пыл,
Суне ўсюды доўгі нос.
А завеща ...
(Пыласос)
П.Макаль
6. Туды рог,
Сюды — рог,
Пасярод — нібы пірог.
А сама напіхана пухам
І ў мяне
Ляжыць пад вухам.
(Падушка)
Н.Гілевіч
4. Што за кавалер, каторы
Мае рыцарскія шпоры?
Носіць на хвасце вясёлку,
Падымае ўсіх на золку?
7. Знаходзіцца дома
У сонечны дзень.
А вось у дажджлівы —
Гуляць ён ідзе.

(Пеўнік)
У.Мацвеенка

(Парасон)
М.Пазнякоў

- II.
1. Ехаў Пракоп з Пракопіху і малымі Пракапяняткамі.
  2. Прывупіў пілу Піліп — пілаваў палена з ліп.
  3. Патап пакапаў — бык патаптаў.
  4. Поля палола поле ля таполі.

С.Шах

76

5. На прагулку ў парк
Прыйшлі Патап і Карп.
М.Пазнякоў

6. Пекар лекара пазваў,
Пекар лекару сказаў:
— Хлеб мой ранкам падгарэў ...
І я раптам захварэў...
Лекар пекара паслушаў,
Лекар пекара пастукаў,
Лекар пекару даў лекі —
Абышлося без аптэкі.

У.Мацвеенка.

7. Печка-гняздзечка,
Там перапечка.
Ды перапечцы
Горача ў печцы,
І перапечка
Збегла з гняздзечка.
М.Маляўка

- III.
1. **Павучок**
Павучок, павучок!
Дзе купляў ты чаўначок,
  2. **Працавітая пчолка**
Весновае сонца
росы падбірае.

Каб наткаць сабе тканіны,
Што завецца павуцінай?
— Не плаціў нікому грошай,
Сам жа майстар я хароши.
На галінках, на суку
Сам праду і сам я тку.

П.Пранузя

Вылецела ў поле
пчолка залатая.
З рання да змяркання
пчолка залатая
лётае па кветках
ды мяドок збірае.
Я.Журба

77

Певень

Певень, гожы певень,
Твой чырвоны грэбень,
Агнявыя пёркі —
Колеры вясёлкі.

Ходзіць зухаваты
Каля нашай хаты,
Ходзіць ганарысты,
Певень галасісты.

З.Біrala

4.

Пralеска

Прыгрэла сонейка на ўзлеску,
Птушыны спеў чуваць здаля...
Стайць і слухае пралеска,
Як ціха дыхае зямля.

А.Дзеружынскі

5.

Хітры павучок

На травінках павучок
Выткаў тонкі гамачок.
— Прылятайце, мухі, мошкі,
І пагушкайцеся трошкі.

Н.Галіноўская

6.. У святочны дзень

Пінгвіну

Падарыў сусед карціну

Разабраў пінгвіна смех,
Бо навокал толькі снег,
І няма куды
Пінгвіну
Вешаць гэтую карціну.

У.Марук

78

7. **Пеначка**

Пеначка-паненачка
Жоўтая сукеначка,
тоненъкія ножкі,—
патацуй нам трошкі.

В.Вітка

IV.

Хто прыехаў? Хто прыбег?

Настаўніца напісала на дошцы вось такія слова: перон, прыбег, Павел, паравоз, паехаў, пасля, на.

— Навошта вы іх напісалі? — пацікавіўся Міколка.

— Паспрабуйце з гэтых слоў скласці сказы, — прапанавала настаўніца.

— Я складу, — ускочыў Васілёк.

— А ты падумаў? — пытаемца настаўніца.

— Я не думаючи складу.

— Што ж, назаві свае сказы.

— Павел прыбег на паравоз. Перон паехаў пасля, — прагаварыў Васілёк.

— Ты калі-небудзь бачыў, каб перон ехаў? — усміхнулася настаўніца.

Дзеці засмяяліся, а Васілёк сеў.

— Я складу, — ускочыў Міколка.

— А ты падумаў?

— Напэўна, падумаў. Перон паехаў на паравоз. Павел прыбег пасля, — гучна прамовіў Міколка.

— Не так, — крыкнула Іра. — Зноў перон паехаў. Трэба так.

Прыбег перон на паравоз, паехаў. Пасля Павел.

— І ты не падумала, — азваўся Міколка.

— Не падумала, — збянтэжылася Іра.

— Я падумаў, — сказаў Міколка. — Павел прыбег на перон.

— Паравоз паехаў пасля, — дадала Іра.

— Спярша вы памыліліся, а цяпер складі сказы правільна, —
пахваліла дзяцей настаўніца.

79

— Я ведаю, з якой літары пачынаюцца слова “перон”, “прыбег”,
“Павел”, “паравоз”, “паехаў”, “пасля”, — сказаў Васілёк.

А вы ведаеце, з якой літары пачынаюцца гэтыя слова?

Абразок можна закончыць чытаць там, дзе адказвае Міколка.
Дзеці самі спрабуюць скласці сказы, пасля чаго адказваюць на пытнне: “А вы ведаеце, з якой літары пачынаюцца гэтыя слова?” І,
вядома, затым пішуць літару “П”.

Якіх мэт дасягне настаўнік? Па-першае, дзеці вучачца складаць
сказы, развіваюць сваю мову. Па-другое, на ўроку ўзнікае зычлівая
атмасфера, першакласнікі не сціснуты рамкамі афіцыйнасці, якая
прыгнятае, наганяе страх.

* * *

P p [p]

- I. 1. У гэтай знаёмай хадзіне малой,
Хоць ёсьць і цяпло і згода,
Чатыры браты разам жывуць,
А пятны асобна заўсёды.

(Рукавічка)

К.Камейша

2. Кніжкамі набітая,
На замкі закрытая,
Паселі на плечы
Школьнай малечы.

(Раніцы)

У.Мацвеенка

3. Між лугоў, лясоў удалеч
Стужка сіняя ўецца.
І агонь яе не спаліць,
І ніколі не парвецца. (Рака)

4. Стаяць каля сцежкі Юлькі,
На іх белыя кашулькі.
Сэрцы іх залатыя.
Адгадайце, хто такія? (*Рамонкі*)

80

5. Па зямлі я не хаджу
І на неба не гляджу,
Вочы маю — не міргаю,
Маю рот — не гавару,
Ёсць і хвост, але не звер я
І не птах, хоць ёсць і пер`е,
Хаты зроду не будую,
Ды ні трохі не бядую. (*Рыба*)
Н.Гілевіч

- II. 1. Ўдзень Рыгорка на пагорку
Трамбаваў рыдлёўкай горку.
Сумны фініш у Рыгоркі:
Нос разбіў, як ехаў з горкі.
Падвяля Рыгорку горка...
Вось і ўся скорагаворка.
У. Мацвеенка

2. З бабранятамі бабры
Робяць грэблю ў бары.
Рады ўвесль бабрыны род:
будзе грэбля цераз брод.
Х.Ляшкевіч
3. Спрытна кроп
Палоў Пракоп,
Лёг пад кропам
І захрап.
В.Вітка

4. Рагатун Рыгорка родам
З Рагачова горада.
Як захоча,
5. Рак поўз паўз барак,
Сустракае рака грак:
— Здароў, рак, дай руку,

Зарагоча
Рагатлівым рогатам.
Э.Агняцвет

У раку завалаку.
В.Вітка

81

III. 1.

Ружовы верш

Ружовы фламінга ў ружовой вадзе
Ружовае пер'е перабірае.
У небе ружовым чароды аблок
Ружовае сонца пераганяе.

Н.Мічкова

2.

Pa-pa-pa

Над ракой гарыць зара:
Ра-па-па.
Дрозд прачнуўся ў бары:
Ры-ры-ры.
Горла драч стары дзярэ:
Рэ-рэ-рэ.
Верабей згубіў пяро:
Ро-ро-ро.

Я сяброўцы гавару:
Ру-ру-ру.
Не стамлюся паўтараць:
Рыба, ранак, звер ...
Я вучуся вымаўляць
Словы з літараю — Р
Л.Пранчак.

3.

Падрыў крот
кравы плот,
рые норку
ў агарод.
Трэба пастрашиць недарэку:
— Ку-ка-рэ-ку!
— Ку-ка-рэ-ку!
Затаіўся ў норцы крот —
як зямлі набраў у рот.
Б.Вітка

4.

У мяне была кар-роня,
я цар-рыщаю была,
смачна ела і піла.

А цяпер вось я без тр-рона,
пр-роста чор-рная вар-рона.
С.Грахойскі

82

IV. Пазнавальнасьць, адкрыццё невядомага павінна прынесці дзесятам казка “Замяні літару”.

Замяні літару

Убачыў Шпачок Варанянятка і Верабейку, закрычаў:

- Я новую гульню прыдумаў!
- Якую? — узрадавалася Варанянятка.
- Якую? — узрадаваўся Верабейка.
- З аднаго слова магу другое ўтварыць.
- Паспрабуй, — сказала Варанянятка.
- Хобат — Робат, — крыкнуў Шпачок. Цікавая?
- Як гэта ў цябе выходзіць? — прагаварыў Верабейка.
- Ведаеце такую літару — “Р”? — пытаемца Шпачок.
- Я яе нават пісаць умею, — пахваліўся Верабейка.

Востраю хваёваю іголкаю Верабейка хутка вывеў на пяску: **q**

— Не так, — сказаў Шпачок. — У літары “Р” кружочак справа, а не злева.

Шпачок хуценька напісаў на пяску: **R**.

- Р, — крыкнула Варанянятка.
- Р, — крыкнуў Верабейка.
- Малайцы, — пахваліў іх Шпачок.
- Я здагадаўся, як ты са слова “хобат” слова “робат” утварыў,
- звярнуўся да Шпачка Верабейка.
- Як? — пытаемца Шпачок.
- Ты літару “Х” на літару “Р” замяніў.
- Правільна, — прамовіў Шпачок.
- У гэтай гульні, — крыкнула Варанянятка, — трэба заўсёды першую літару на літару “Р” замяніць. Яна дапамагае новае слова ўтварыць. Так?
- Так, — сказаў Шпачок. — Пагуляем?
- Пагуляем. — крыкнуў Верабейка. — Кот — Рот.
- Год — Род, — крыкнула Варанянятка.

— Не так, — сказаў Шпачок. — У слове “год” на канцы пішацца літара “Д”, а ў слове “рот” — “Т”. У нашай гульні ўсе літары, акрамя першай, павінны супадаць.

83

— У мяне таксама... У мяне таксама супадаюць, — пакрыўдзілася Варанянятка. — Я хацела сказаць не пра той рот, якім..., якім ядуць, а, а...

— Ёсць слова “род”, якое на канцы пішацца з літарай “Д”, — дапамог Верабейка. — Напрыклад, блізкія віды жывёл аб'ядноўваюць у адзін род.

— Даруйце, калі ласка, — сказаў Шпачок. — Я не ўразумеў. Яшчэ пагуляем?

— Лыжы — Рыжы, — крикнула Варанянятка.

— Мост — Рост, — крикнуў Шпачок.

— Куль — Руль, Модны — Родны, — крикнуў Верабейка.

Гукаюць, ажно рэха разносіцца. Цікава: адну літару на літару “Р” замяніў — і новае слова ўтвараецца.

Што новае, невядомае дасць вучням казка? У чым яе пазнавальнасць? Дзеці пазнаёмацца з новай гульнёй, з тым, як можна ўтварыць слова, убачыць, што некаторыя слова хоць і вымаўляюцца аднолькава, але маюць рознае значэнне (рот — род).

Нехта мне запярэчыць: складана для першакласнікаў. Калі настаўнік бачыць, што гэта так, то той эпізод казкі можна прапусціць. Канечне, на ўроку будзе яшчэ адно адкрыццё — адкрыццё літары “Р”. Чытаючы казку, настаўнік, напэўна, пакажа, як яна пішацца.

* * *

C c [c], [c']

- I. 1. Ляціць маўчыць, ляжыць — маўчыць, а як памрэ, дык зараве. (*Снег*)
2. У вадзе радзілася, а вады баіцца. (*Соль*)

3. У яго вялікі нос,
Быццам сто гадоў ён рос
Росту ён амаль што з дом,
А завецца проста ...

(Слон)

84

4. У спёку, у дожджі сцюжу
нясе ён спраўна службу,
прахожым і машынам
пакажа шлях вачыма.
Глядзіць чырвоным строга —
закрыта ўсім дарога,
а як зялёны гляне —
наперад, грамадзяне!

(Святлафор)
Н.Парукаў

5. Крылаў не мае,
Ды хутка лятае.
Выпусцім —
Рад ці не рад,
А не зловіш назад.

(Слова)

М.Пазнякоў

6. У гародзе летам
Цвіце жоўтым цветам,
Вышэй за ўсіх цягнецца рад,
Бо сонцу ён — малодышы брат.

(Сланечнік)
В.Вітка

7. Гудзе, як пчала,
Ляціць, як страла,
Крылы хоць мае,
Але не махае.

(Самалёт)
Н.Гілевіч

- II. 1. Сеня сена косіць, Сева сена носіць...
Носіць сена Сева, косіць сена Сеня.
У. Мацвеенка

2. Скрып,
скрып,
скрып.
Снег ад холаду ахрып.
У яго, напэўна, грып.
Г.Куноўскі

3. Святлафор святлафору святлячкамі святлафорыў.
Святлафорыў святлячкамі святлафору святлафор.
У.Мацвеенка
4. У снежні сняжынкі занеслі сцяжынкі.
5. Свінні совам семкі сушаць.
П.Місько

6. Днём прывёў дамоў Сурок
 Дзвюх сябровак, дзвюх сарок.
 Частаваў Сурок сарок,
 Падаваў салат, сырок:
 — Знік салат і знік сырок,
 Зніклі белабокія, хітрыя сарокі.
 Вось і даў Сурок зарок —
 Не вадзіць дамоў сарок.
 У.Мацвеенка

III. 1. **Наши сябры**

Снегіры, сінічкі
 Сыплю вам пшанічкі,
 Крупак, крошак хлеба,
 Вам жа мала трэба!...
 Ешце, любыя сябры!
 Не ляціце ў лес, бары,
 А жывіце ў двары
 Да вясенняе пары ...
 С.Шушкевіч.

2. Дзівосны сон сасонцы сніцца
 Перад світаннем на зары.
 У срэбнны бубен б'юць сініцы,
 На флейтах свішчуць снегіры.
 В.Вітка
3. Сядзеў верабей на сасне,
 Заснуў — і зваліўся ў сне,
 Каб ён не зваліўся ў сне,
 То і цяпер бы сядзеў на сасне.
 З народнага

4. Сяку, сяку, сечкай,
 Зіма недалечка.
 Сяку, сяку купустку
 Зіме на закуску.
 — Прыходзь, зімка-зіма!
 Паеш капусткі сама.
 З народнага

5. **Слон сніў сон**

У звярыны сумны слон
 Сніў такі салодкі сон:
 Быццам ноччу экскаватар
 Падчапіў яго лапатай.
 І павёз аж на экватар,
 Дзе жыве ягоны тата.
 Д.Бічэль-Загнетава

6. **Святлафор**

Вучыся разбірацца сам,
 Што святлафор сігналіць нам.
 Сігнал чырвоны — самы строгі:
 “Спініся! Стой! Няма дарогі!”
 А жоўтым вокам замігае: “Увага!”
 — нас засцерагае.
 Свято зялёнае гарыць —
 Адкрыты шлях для вас, сябры!
 Х.Жычка

7. **Сняжынкі**

Падаюць сняжынкі —
 дыяменты-росы,
 Падаюць бялюткі
 за майм акном...
 Расчасалі вішні
 шоўковыя косы

І ўранілі долу
снегавы вянок...
А ў душы квяцістасць
і такая свежасць,
І з вачэй усмешкі
сыплющца на снег.
І цвіце на вішнях
снежная ўрачыстасць,
Сцелецца на скронях
перед раннім сном.

П.Трус

IV.

Не падзяллі

Ішлі па сцяжынцы Верабейка і Варанянятка. Бачаць: абаранак ляжыць.

— Мой! — закрычаў Верабейка. — Я першы яго ўбачыў.

— Мой! — закрычала Варанянятка.

Абаранак, як вядома, круглы, на літару “О” падобны. Схапіў Верабейка абаранак з аднаго боку, а Варанянятка з другога, пнуцца, да сябе цягнуць. Хвілін пяць цягнулі, не меней.

— Давай адпачнём, — прапанаваў Верабейка.

— Давай, — пагадзілася Варанянятка.

Селі, крыху адпачылі, зноў за абаранак узяліся, цягнуць са ўсёй сілі. І абаранак ... на два кавалкі разламаўся. Верабейка і Варанянятка, не ўтрымаўшыся, кулём праста ў ядлоўцевыя кусты пакаціліся. Усхапіліся, на сцяжынку выскачылі. Ой, балюча! У ядлоўцевых кустах ножкі, лапкі пакалолі. Ды не признаюцца, што баліць.

— Вось які, — паказвае свой кавалак абаранка Верабейка.

— Вось які, — паказвае свой кавалак абаранка Варанянятка.

— На дзве роўныя палавінкі разламаўся, — кажа Верабейка.

— Мая палавінка на літару “С” падобна, — крыкнула Варанянятка.

бейка і Варанянятка. Зусім забыліся, што спрачаліся, што лапкі, ножкі аб ядлоўца выя кусты пакалолі.

* * *

Т т [т]

- I. 1. Што за дзівосны конь:
У сэрцы ў яго — агонь,
Аўса яму не даюць
І пугай яго не б'юць,
А як полем ідзе —
Сем баразён вядзе.
(Трактар)
Н.Гілевіч
2. Летнім ранкам —
Спазаранку
Выпльвае на палянку,
Рассцілае белы пух,
Хоць без ног ён і без рук.
(Туман)
Н.Гугляр, Н.Палыгалава
3. Звініць, ды не будзільнік,
Гаворыць, ды не чалавек,
Мае лічбы, ды не гадзіннік. *(Тэлефон)*
Дз.Валадзько
4. Праз палі, масты, лясы
Ляцяць словы-галасты.
Дзякуючы правадам
Кажуць тут, а чуюць там. *(Тэлефон)*
У.Мацвеенка
5. У руках ён трymae правады
І бегае — туды-сюды.
(Тралейбус)
Н.Гугляр, Н.Палыгалава
6. Пашчыпаць яе гатовы
І цялята, і каровы.
(Трава)
Н.Гугляр,
Н.Палыгалава
- I. 1. Талака, талака
Талачылася
У весь дзень на полі
2. Травень вырасціў траву.
Я траву кароўцы рву.
В.Жуковіч

Валачылася

3. Ткач ткаў тканіну хутка — выткаў хустку.
4. Тчэ ткач тканіну на хустачку Яніне.

- III. 1. Танцавалі зайчаняткі**
- Пад наглядам любой маткі
Танцавалі зайчаняткі,
Танцавалі, падпявалі,
Лапкай такты адбівалі.
То яны ўсё бокам, бокам,
І ўпрысядку, і з прыскокам!
Танцавалі ўлева, управа,
Так прыгожа і так жвава.
- С.Новік-Пляюн
2. У хусцінцы —
тры гасцінцы:
табе, братка, —
шакаладка,
табе, дружок, —
піражок,
а сястрычцы —
тваражок ...
- В.Вітка

3. Раслі ў полі
Тры таполі,
А за рэчкай —
На сем болей.
І за рэчкаю,
І ў полі
Палічыце ўсе таполі.
- А.Малюк
4. А ў нашага свата
Кругом хаты мята,
Кругом хаты мята,
А ў хаце багата.
З пірагоў печка збіта,
Блінамі пакрыта,
А наверсе карыта.
З народнага

5. Тук, тук,тук! Тук, тук,тук!
Не замаўкае ў лесе стук:
Дзяцел грукае ў асіну,
Робіць зноў сабе хаціну.

I.Шуцько

90

- 6. Майстар**
Тэлеантэну захістала —
На ёй варона горла драла:
— Не пр-роста тут,

сябры, сяджу я —
Тэлеантэну
р-рамантую.
М.Хамянкоў

7.

Свята

Здалёк ідуць
Паштоўкі,
Тэлеграмы,
Прыемна ўсім —
Дзень нараджэння
Ў мамы.
Як госьць,
Праменъчык сонечны.
Пакратаў
У вазе ружы —
Падарунак татаў.

Прыгожы падарунак
І ў Таццяны,
Намалявала
Астры і цюльпаны.
Глядзіць з усмешкай
Мама,
Рад і тата:
У доме кветак шмат
У доме —
Свята.

М.Рудзішкін

IV.

Торт і ... там, туды, тут

Сёння ў Шпачка дзень нараджэння. Верабейка і Варанянятка купілі Шпачку торт, панеслі. Ішлі, ішлі, стаміліся.

— Давай прысадзем, адпачнём, — паказала Варанянятка на елачку, якая расла каля павароткі.

— Добра, — пагадзіўся Верабейка.

Панеслі торт далей. Вось і елачка.

— Адпачнём? — пытаецца Варанянятка.

— Дойдзем туды, — паказаў Верабейка на хваінку, якая расла на пагорку.

— Дойдзем, — прамовіла Варанянятка.

Узышлі на пагорак. Побач, рукою падаць, домік Шпачка

91

стаіць.

— Пабяжым? — пытаецца Верабейка.

— Пабяжым, — сказала Варанянятка.

Пабеглі хутка-хутка.

Убачыў Шпачок сваіх сяброў, выскачыў з доміка.

— Я так чакаў вас, так чакаў! — крыкнуў.
— Віншум з днём нараджэння, — сказала Варанянятка.
— Жадаем табе шчасця, — сказаў Верабейка.
— Мне было сумна-сумна, а цяпер весела-весела, — сказаў Шпачок. — Як добра, што вы прыйшлі!
— Калі б не слова “там”, “туды”, то не прыйшлі б так хутка, — сказаў Верабейка.
— Словы “там” і “туды” дапамаглі нам, — сказала Варанянятка.
— Як дапамаглі? — здзівіўся Шпачок.
Верабейка і Варанянятка рассказалі Шпачку, як хацелі пасядзець каля елачкі, пасля каля хвайні, каб адпачыць.
— Цяпер можна тут адпачыць, — прагаварыў Шпачок.
Верабейка і Варанянятка паклалі торт на столік, селі на лаўку. И Шпачок з імі сеў.
— А ведаецце, з якой літары слова “торт”, “там”, “туды”, “тут” пачынаюцца? — усклікнуў ён.
— З літары “Т”, — сказаў Верабейка.
— Давайце пабудуем гэтую літару, — прапанаваў Шпачок.
Шпачок, Верабейка і Варанянятка назбіралі сасновых іголак і пабудавалі літару “Т”. А пасля сталі частавацца тортом.
Мне думаецца, настаўніку абавязкова трэба данесці ідэю казкі. Якую? Верабейка і Варанянятка сапраўдныя сябры (не забыліся, што ў Шпачка дзень нараджэння), яны ўмеюць цярпець, адольваць цяжкасці (хоць вельмі стаміліся, а спяшаюцца, нясуць торт).
На гэтым уроку дзеці могуць выконваць разнастайныя заданні. Прывяду як прыклад два з іх. Вучні адказваюць на пытанні: з якой літары пачынаюцца слова “торт”, “там”, “туды”, “тут”? Калі, у якіх выпадках магчыма ўжыванне слоў “там”,

“туды”, “тут”? Пасля можна сказаць: “Шпачок, Верабейка і Вараня-
нятка пастараліся пабудаваць літару “Т”. Цяпер вы пасправуйце яе
надрукаваць. Канечне, дзеці будуць старацца даказаць, што і ў іх
выйдзе не горш.

* * *

Y y [y]

- I. 1. Абарваўшыся, карніз
Паляцеў не ўверх, а ... (*уніз*)
Т.Тамашэвіч
2. У школу робіш смела крокі,
Калі вывучыў ... (*урокі*)
Т.Тамашэвіч
3. Добры майстар-варатар
Адаб'е любы ... (*удар*)
Т.Тамашэвіч
4. У мяне ёсць боты.
Іх нашу з ахвотай,
Мо таму, што дзед Хвядос
Боты з поўначы прывёз?
Носяць іх зімой пілоты.
Здагадаўся, што за боты. (*Унты*)
У.Мацвеенка
- II. 1. Ух-ух-ух — гэты хлопчык добры зух.
Ум-ум-ум — у майго таткі добры кум.
Ус-ус-ус — балочы камарыны укус.
Уш-уш-уш — ад камара ўцякаў вуж.
Ук-ук-ук — цэлы дзень у лесе стук.
Ун-ун-ун — удод-чубаты прыгажун.
2. Рана-рана — на світанку —

Маці доўга будзіць Янку:
— Уставай хутчэй, сынок,
Не спазніся на ўрок.
М.Хведаровіч

III. 1.

Урокі

Міша сеў рабіць урокі,
Строкат чуецца сарокі:
— Ну, выходзіць на вулку, Міша,
Заўтра ўрокі ты дапішаш.
— Клічуць хай хоць сем сарок,
Выйду, як зраблю ўрок.

С.Бестава

2.

Жаваранак

Будзіць бор і паплавы
Жаваранак весні, —
Ён лясны,
Ён палявы.
Майстар звонкай песні.
А вучыўся ён спяваць.
І такія ноты браць
У зялёнай траўкі
У малой казяўкі,
У лістоты,
У ясноты,
У поля шырокага,
У сонейка высокага,
У бяроз, што цэдзяць сок,
І ў цябе, Mixасёк.

В.Коўтун

3.

У лесе

У лесе звычным,
У вясновым,
У лісцёвым,
У сасновым.
Сябровак многа
І сяброў —
Прылётных птушак
І звяроў.
У лесе,
У цяньку дубоў
Улетку
Не злічыць грыбоў ...
А ягады —
Касой касі,
Бяры дармова,
Не прасі!

А.Дзеружынскі

4.

Урэчнік

Урэчнік

У рэчках
У ціхіх шматлікіх
Умее
Углыб апускацца,
На лісіях падводных
Зусім невялікіх
Нястомна
На хвалях хістацица

А.Дзеружынскі

IV.

Ці правільна?

Прыселі на палянцы Верабейка і Варанянятка, разважаюць.

— Як ты лічаш, — пытаецца Варанянятка, — з чаго пачынаеца ўрок?

— Думаю, што са званка, — адказаў Верабейка.
— З літары “У”, — сказала Варанянятка.
— Чаму? — здзівіўся Верабейка.
— У слове “урок” якая літара першай стаіць?
— “У”, — сказаў Верабейка.
— Значыць, урок пачынаеца з літары “У”, — прагаварыла Варанянятка.

— А я ўмею пісаць літару “У”, — пахваліўся Верабейка.
Ён дастаў з партфеліка ручку, аркуш паперы і напісаў літару “У”.

— Я таксама ўмею пісаць літару “У”, — сказала Варанянятка.
— Дай на хвілінку сваю ручку.
Верабейка даў ручку, і Варанянятка таксама напісала літару “У”.
— Прыгожая? — пытаецца.
— Прыгожая, — пахваліў Верабейка, — а ты ведаеш слова, у якіх літара “У” утварае асобны склад?
— Ведаю, — прамовіла Варанянятка, — У-мова. У-разіць.

спрыяе развіццю фантазіі, уяўлення. З гэтай мэтай настаўнік перад тым, як чытаць яе, пытается ў дзяцей: “Як вы лічыце: з чаго пачынаецца ўрок?”. Падобнае пытанне ён задаваў, калі знаёміў з абрэзком “Зямля”. Будзе цікава параўнаць, як першакласнікі адказвалі тады і як адкажуць цяпер.

На гэтым уроку настаўнік праверыць, ці ведаюць яго выхаванцы, калі літара “У” абазначае асобны склад, для чаго выкарыстаете апошні сказ казкі. І, канечнэ, дзеці напішуть літару “У”. Гэтае заданне можна даць альбо пасля таго, як твор прачытае цалкам, альбо пасля наступных сказаў: “Верабейка даў ручку, і Варанянятка таксама напісала літару “У”. “Прыгожая?” — пытается. “Прыгожая,” — пахваліў Верабейка”. Верабейка і Варанянятка прыгожа напісалі. Знашыць, і дзеці пастараюцца.

На рэчцы

Вырашыў Верабейка скласці верш. Пра што можна верш скласці? Канечнэ, пра тое, што ты сам бачыў.

А Верабейка якраз нядаўна на рэчцы быў. Толькі-толькі вярнуўся. Вось і вырашыў напісаць верш “На рэчцы”.

— Я на рэчцы сёння быў, — так пачаў.

Пра што далей можна пісаць? Пра што? Успомніў Верабейка, што Сом прыплыў, калі ён, Верабейка, стаяў на беразе. Такі вялізны вусаты Сом! Прыйшоў, высунуў галаву з вады і пазірае на Верабейку. Гэты Сом і раней да берагу прыплываў, пазіраў на Верабейку.

— Сом вусаты зноў прыплыў, — хуценька дапісаў другі радок Верабейка.

Што ж далей было? Ага, яму, Верабейку, захацелася пагаварыць з Сомам. Цікава было даведацца, што пад вадою робіцца. І ён, Верабейка, спытаўся. Думаецце, адказаў Сом? Не, маўчаў як вады ў рот набраў.

— Размаўляць Сом не ўмеў.

Там я доўга не сядзеў, — дапісаў два апошнія радкі Верабейка. Дапісаў, вырашыў прачытаць свой верш:

Я на рэчцы сёння быу,
Сом вусаты зноу прыплыу.

Размауляць Сом не умеу,
Там я доуга не сядзеу.

Прачытая Верабейка, задумаўся. Штосьці не так, не так. І слова, здаецца, правільныя, але ўсё роўна не так, не выходзіць верш. Чаму? Чаму?

Думаў Верабейка, думаў, але не дадумаўся. Бачыць: Шпачок бяжыць.

— Пачакай, — спыніў яго. — Я напісаў верш. Ён называецца “На рэчцы”. У вершы, здаецца, і слова правільныя, але штосьці не так.

— Прачытай, — сказаў Шпачок. — Паслухаю.

Верабейка выцягнуў шыю і стаў чытаць:

Я на рэчцы сёння быу,
Сом вусаты зноу прыплыу.
Размауляць Сом не умеу,
Там я доуга не сядзеу.

— Зразумела, — сказаў Шпачок. — Ты забыўся, што ёсць літара “У нескладовае”. Яна ніколі складу не ўтварае. Тому так і называецца. “У нескладовае” заўсёды пішацца пасля галосных літар.

— Я ўспомніў! — закрычаў Верабейка. — Над “У нескладовым” ставіцца значок, падобны на падкоўку.

Верабейка хуценька паставіў над “У нескладовымі” значкі, падобныя на падкоўку, і гучна прачытаў.

Я на рэчцы сёння быў,
Сом вусаты зноў прыплыв.
Размауляць Сом не ўмеў,
Там я доўга не сядзеў.

* * *

Ф ф [ф], [ф']

- I. 1. Дваццаць два чалавекі забіць мяне хочуць; як заб'юць, адзінаццаць радуюцца, адзінаццаць сумуюць, а я жывы застаюся. (*Футбольны мяч*)

2. Яна мае свае ноты.

Суп з ясі ў ахвоту:

Не гарох, не боб, не соя,
А звычайная ... (*Фасоля*)

Т.Тамашэвіч

- II. 1. Фарсун фарсіў у фіялетавым фраку і фетравым капелюшы.

2. Фу-ты, ну-ты — кот абуты,
Фуры-муры — збеглі куры,
Фукі-мукі — мыю рукі,
Фуці-аці — буду йграці.

У.Ліпскі

3. Вырасцілі Фрол і Лора
Боб, фасолю, памідоры.
М.Пазнякоў

4. Пісклянты просяць проса,
Скачуть босья па росах.
Фрося проса ім прыносяць,
Ажно косы Фросі ў просе.

- III.** 1. **Фікус**
- Фікус ёсць
І пакаёвы,
Фікус ёсць лясны,
Паўднёвы ...
А лісты —
І не паверыш —
Велізарнейшых
Памераў.
А.Дзеружынскі
2. **Фазаны-артысты**
- Не жар-птушкі, а фазаны
Выйшлі з пушчы на паляну.
У чырвоных акулярах,
Каўнярах бялюткіх,
На плячах плашчы-пажары
Гальштукі на грудках.
В.Коўтун
3. **Фасолі**
- Фасолі фартухі прыўзнялі,
Фарсіста сталі на градзе.
Фацэтніцы сказаць жадалі:
“На нас прыемна паглядзець...
Чаго марудзіце?
Спяшайцесь, даспелі
Нашыя струкі,
Усе фасоліны ўбрайце
Пакуль пагодныя дзянькі!”
А.Дзеружынскі
4. **Фіялкі**
- Фіялкай
Фіялетавай
Любуюся ў ляску,
А птушка —
Птушка весела
Спявае на суку:
— Фія,
    Фія,
    Фія,
    Фія,
Люблю, люблю
Фіялку я.
А.Дзеружынскі
5. Што там свеціца, як фары?
Носіць філін акуляры.
Кажа: — Факт ... Яны мне любы,
Не зляцяць ніколі з дзубы.
А.Вольскі
6. **Фатограф**

На лаўцы цацкі селі ў рад,
Бяру я фотаапарат.
Усім смяяцца прапаную
Увага, я фатаграфую!
Н.Галіноўская

IV.

Фальклор

— Я ведаю слова, якое пачынаецца з літары “Ф”, — сказаў Міколка настаўніцы.

— А ты ўмееш пісаць літару “Ф”?

— Умею, — упэўнена сказаў Міколка.

— Напіши, калі ласка.

Міколка выйшаў да дошкі і напісаў літару “Ф”.

— Даў якое слова пачынаецца з літары “Ф”? — пытаеца настаўніца.

— Фальклор, — прагаварыў Міколка. — Толькі не ведаю, што яно азначае.

— Любіш чытаць казкі?

— Вельмі люблю, — прызнаўся Міколка. — У мяне ёсць кніжка. Яна называецца “Беларускія народныя казкі”. Бабуля казала, што тыя казкі склаў народ.

— Правільна: склаў народ. Калісьці людзі не ўмелі ні чытаць, ні пісаць. Усё-ўсё, што яны складалі, перадавалі адзін аднаму вусна.

— Па памяці?

— Па памяці. І казкі, і загадкі, і прыказкі, і прымаўкі, і песні. Усё гэта фальклор, ці, па-другому, вусная народная творчасць.

— Вусная, бо вусна адзін аднаму перадавалі, — усклікнуў Васілёк. — Народныя, бо народ складаў. Не адзін чалавек, а шмат людзей. А творчасць, творчасць ...

— Творчасць — гэта казкі, прыказкі, прымаўкі, загадкі, песні, — падхапіла Іра.

— Я ведаю цікавую прыказку, — пахвалілася Алена.

Аленка гучна прагаварыла:

— Як навучышся, так і ведаць будзеш.

— Вельмі добрыя прыказка, — пахваліла настаўніца Аленку. — Цяпер вы ведаеце, што азначае слова “фальклор”?

— Фальклор — гэта вусная народная творчасць, — дружна адказалі дзеці.

— А цяпер будзем вучыцца пісаць літару “Ф”, — сказала настаўніца. — Як навучышся, так і ведаць будзеш.

На маю думку, слова “фальклор” павінна стаяць побач з такімі словамі, як “мама”, “Айчына”, назва роднай вёскі, пасёлка ці горада. Што мы, людзі цяперашняга ўзросту, часта чулі ў дзяяністве? Песні над калыскай, якія спявала бабуля. Чулі легенды, паданні пра сваю вёску, пра яе людзей, пра лясныя ўрочышчы. І гэтыя песні, і паданні, і легенды не пакідалі нас абыякавымі. Яны западалі ў нашу душу, вучылі любіць, шанаваць зямлю дзядоў і прадзедаў. А ці часта сённяшнія дзеці чуюць тое, што мы называем фальклорам, нашай вуснай народнай творчасцю? Вядома, на ўроках настаўнік чытае цудоўныя беларускія народныя казкі. Ды гэтага мала. Вельмі мала. І хіба заўсёды дзеці ведаюць, хто іх ствараў, як, у якіх умовах, чаму ствараў, хіба глыбока ўсведамляюць гэта? Фальклор — не проста гучнае слова. Фальклор — наша культура, наш нацыянальны здабытак, наш гонар.

* * *

X x [x], [x']

- I. 1. Не шкадуюць мяне, мнуть, у печ гарачую кладуць,
а як вымуць, дык нажом будуць рэзаць за сталом. (*Хлеб*)

2. Распластала птушка крылы, ажно сонца засланіла. (*Хмары*)

3. Не ткачыха, а адзявае, не шавец, а абывае, не гаспадыня, а
корміць, не чарапініца, а цуды робіць. (*Хімія*)

4. Хатку татка
 Ў дом прывёз.
 У той хатцы
 Дзед Мароз
 Ён там спіць
 I ў сне
 Буркоча,
 Паказацца мне
 Не хоча.
(Халадзільнік)
 У. Мацвеенка.
5. Мыш не мыш, жыву я ў полі,
 Ветрам дыхаю на волі,
 За шчакой кішэню маю,
 Яе зернем напаўняю.
(Хамяк)
 У. Мацвеенка

- II. 1. Хныча
 Хныка Апанас:
 — Дай,
 Бабуля, ананас.
 — А вазьму
 Яго я дзе?
 Не расце ён
 На градзэ.
 Схрумстай
 Морквіну, Панас,
 Нібы з меду
 Яна ў нас.
 — Не хачу я,
 Не давай, —
 Кажа хлопчык. —
 Я ж не Зай!
 У. Мацвеенка
2. Штодня
 Квактуха квохча
 на квактуху,
 А індык з квактух
 рагоча:
 — Глядзіце:
 квактуха
 квактуху
 Пераквактаць хоча.
 Першая квактала,
 другая квактала.
 Адна другую
 Не праквактала.
 У. Мацвеенка

102

3. Хвошча, хвошча дождж.
 Воўк схаваўся ў хвошч.
 Хвост пад хвашчом,
 А воўк пад дажджом.

В.Вітка

III. 1.

Хомка

Хомка, Хомка, Хамячок
Паласаценкі бачок,
Хомка раненька ўстае,
Вочкі мые, шчочки трэ,
Хомка падмятае хатку
І выходзіць на зарадку.
Раз, два, тры, чатыры, пяць
Хомка хоча дужым стаць.

2.

Хлеб

На сняданак і ў абед
На стале заўсёды хлеб.
Хлеб — святыня.
Хлеб — багацце.
Хлеб у хаце —
Шчасце ў хаце.

Л.Пранчак

3.

Хурма

Курнякаў кот:
— Хур-ма, хур-ма,
Хачу хур-мы.
Хур-мы няма.
Нарэшце
на базары мы
Купім рыжаму
Хурмы

Нясём ласунак
Для ката,
Вось гэта будзе
Смаката!
Ды мяўкнуў кот,
Чаму яму
Даём не мышку,
А хурму?

Р.Барадулін

103

4.

Мурог і гарох

У гарах — гарох.
На лугах — мурог.
І гарох, і мурог
Збіралі мы ўтрох.

Мурог у стагах,
Гарох у струках:
Што струк, то рог.
Каровам мурог,

Да змроку марока:
Многа мурогу,
Гароху — троху.
А нам — гарох:
Сядзь на парог
І еш за трох.
С.Папар

5. ...Хто сакоча, хто кудахча,
Хто па стрэхах спрытна скача,
Хто на кусціку ў садочку,
Хто на полі, хто ў лясочку.
Хто высока ў паднябесі
Моўчкі ўеца або з песняй:
Пачнуць хорам — не здзвінца
Ёсць дзе пецы і весялінца!

А.Гурло

5. **Хрызантэма**

Хілінца долу
Хрусткае лісце,
Хлешча дождж
Моўчкі, нема.
Кроплі — дажджынкі
Хрустальныя
Белая
П'е
Хрызантэма.

А.Дзеружынскі

IV.

Якая гэта літара?

Аднаго разу сустрэў Шпачок Верабейку і Варанянятка,

прывітаўся:

- Добры дзень.
- Добры дзень, — адказаў Верабейка.
- Добры дзень, — адказала Варанянятка.
- Хочаце пагуляць? — пытаеца Шпачок.
- Хочам, — крыкнуў Верабейка.

— Як называеца гульня? — паціавілася Варанянятка.

— Гульня называеца “Адгадай, якая тут літара?”

Шпачок дастаў аркуш паперы, паклаў яго на траву. Вось што ўбачылі Верабейка і Варанянятка на гэтым аркушы:

— Якая літара тут схавалася? — пытаеца Шпачок.

— Хіба гэта літара? — усклікнула Варанянятка. — Зверху рожкі.

— А знізу ножкі, — дадаў Верабейка.

— Літара, — сказаў Шпачок. — Толькі крыху гэтым квадратам замаляваная. Адгадайце: якая?

— Цяжка адгадаць, — прамовіў Верабейка.

— Вельмі цяжка, — уздыхнула Варанянятка.

— А вы падумайце, паразважайце, — сказаў Шпачок.

— Напэўна, “Д”, — азвалася Варанянятка.

— Хіба ў літары “Д” ёсць рожкі? — усміўнушся Шпачок.

— Няма, — пагадзілася Варанянятка.

— Напэўна, літара “У”, — азвайся Верабейка.

— У літары “У” ёсць рожкі”, але няма ножак, — прамовіў Шпачок.

— Няма, — згадзіўся Верабейка.

— Няўжо не здагадаецца, якая літара тут схавалася? — прамовіў Шпачок.

— Я здагадаўся, — усклікнуў Верабейка.

— І я здагадалася, — усклікнула Варанянятка.

А вы здагадаліся?

Хтосьці скажа: не патрэбна ўсю казку чытаць адразу. Тады ён можа выбраць іншы шлях: чытае па асобных частках. Першую частку заканчвае там, дзе Верабейка і Варанянятка лічаць, што малюнак на аркушы паперы — зусім не літара (“Хіба гэта літара? — усклікнула Варанянятка. — Зверху рожкі”. “А знізу ножкі, — дадаў Верабейка.”) Гэты эпізод — пачатак спрэчкі, у якой дзеці павінны аргументоўваць свае доказы.

105

лікнула Варанянятка. — Зверху рожкі”. “А знізу ножкі, — дадаў Верабейка.”) Гэты эпізод — пачатак спрэчкі, у якой дзеці павінны аргументоўваць свае доказы.

* * *

Ц ц [ц], [ц']

- I.
1. Ад сонца
Нараджаеца,
За ўсімі
Ён ганяеца.
Як толькі
Сонца зойдзе,
Яго ніхто
Не знайдзе. (*Цень*)
У.Мацвеенка
  2. Залацістая галоўка
Выціскае слёзы лоўка
Хто
Галоўку пакаштуе,
Той слязы не пашкадуе
Слёзкі выцерла бабуля
І сказала:
— То ж .... (*цыбуля*)
У.Мацвеенка
3. Вось загадка для Андрэйкі:
Там і шпалы ёсьць і рэйкі,
Малаточки па іх б'юць
і мелодыю вядуць. (*Цымбалы*)
У.Мацвеенка
4. Белы, як снег, салодкі, як мёд. (*Цукар*)
5. Мне цыганка варажыла —
Выцягала з мяне жылы.
Потым я сядзеў на ганку —
З апетытам еў “циганку”.
(1.Жанчына цыганскай народнасці.
2.Сорт яблыкаў)
К.Крапіва
- II.
1. Уцякай цецеручыха з цецеручанятамі.
Р.Барадулін
106
  2. У цвыркастага цвыркуна цвырклівае цвырканне.
С.Шах
  3. Вось пацеха дык пацеха!
Лось заходзіцца ад смеху:
Паглядзіце — для казы
Лапці воўк плянте з лазы!
А.Бабіцкі
  4. Цырульнік Ціхан,
Ці ў цырульні ціха.
Н.Сторажава

5. Цераз дзверцы
 На паверцы
 Неслі Лерцы
 На талерцы
 Па цукерцы
 У паперцы.
- У паперцы
 Па цукерцы
 На талерцы
 Неслі Лерцы
 На паверцы
 Цераз дзверцы
- У. Мацвеенка

III. 1.

Цымбалісткі-сосны

Ціха, ціха ўранку граюць.
 Цымбалісткі-сосны.
 Салаўі, дразды спяваюць,
 Хор лясны дзівосны ...

Цецярук цішком сядзеў
 Пад густой Ялінай,
 Не ўтрымаўся і запеў
 Гэтаю хвілінай.

Цінь-цінь-цінь,
 Цінь-цінь-цінь —
 Цінькаюць сінічкі.
 Каралёк малы
 Цвіркоча паблізу крынічкі

Цішу лесу будзіць хор.
 Цымбалісткі-сосны
 Клён-цудоўны дырыжор,
 Дырыжор дзівосны.
 А.Дзержынскі

2. Ці плачу я, ці пяю,
 Ці размаўляю з матуляю —
 Песню сваю, мову сваю
 Я да грудзей прытульваю.
- П.Панчанка

3. **Цецярук**

Цецярук вясною зух.
Толькі холад прыпячэ,
Ён балбоча аж за двух:
“Прадам паліто, куплю кажух!
Прадам паліто, куплю кажух”.
А як пацяплее, пяе наадварот:
“Прадам кажух, куплю паліто!
Прадам кажух, куплю паліто!...”
У.Ягоўдзік

4. Хоць участак невялічкі, Шчодра вырасце пшанічка

Чую, як цалюткі дзень
Ціха шэпчацца ячмень.

Недалёка ад рэчкі
Зацвіла цудоўна грэчка.

А з краёчку, там, дзе бор,
Пахне цэлы дзень чабор ...

С.Шах

5. **Наши гости**

Цінь-цинь-цинь, —
Пяюць сінічкі
Ля кармушкі на двары.
І мільгаюць.
Быццам знічкі,
Між галінак снегіры ...
Нават шэры верабей
Сеў паважна на плот.
Пазіраў на гасцей
Цераз шыбу хітра кот ...
М.Мятліцкі

Цакяж

Сустрэў Верабейка Варанянятка, скардзіцца:

— Шпачок мне пісьмо прыслаў, а прачытаць яго не магу.

— Хіба ты літар не ведаеш? — здзівілася Варанянятка.

— Літары я ведаю, — кажа Верабейка. — Шпачок трывалы напісаў. І першае, і другое, і трэцяе з літары “Ц” пачынаюцца, але пакуль сарока прынесла пісьмо, вецер літары пераблытаў.

— Усяго трывалыя слова, а ты прачытаць не можаш! — усклікнула Варанянятка. — Пакажы мне гэтае пісьмо.

Верабейка дастаў аркуш паперы, і вось што ўбачыла Варанянятка:

Паглядзела Варанянятка, пакруціла дзюбай.

— Сапраўды, нялёгка тут разабрацца. Чаму ты лічыш, што і першае, і другое, і трэцяе слова з літары “Ц” пачынаюцца?

— Калі Шпачок перадаваў мне пісьмо, то папярэдзіў, што трэба чытаць слова, пачынаючы з літары “Ц”.

— Паспрабуем прачытаць першае слова, — сказала Варанянятка.

— Паспрабуй, — сказаў Верабейка. — Я спрабаваў, але ў мене вось як выйшла: цунаўдо.

— Не “цунаўдо”, а “пудонаў”, — паправіла Варанянятка.

— Я здагадаўся! — крыкнуў Верабейка. — Цудоўна! Вось як трэба чытаць гэтае слова.

— Цяпер другое прачытаем, — прамовіла Варанянятка. — Памойму, трэба так: цакяж.

— Не “цакяж”, а “цажяк”, — сказаў Верабейка.

Цяпер Варанянятка закрычала:

— Я здагадалася. Тут напісана: цяжка.

— Цяжка, — паўтарыў Верабейка.

— Але, цяжка прачытаць гэтыя слова, — прагаварыла Варанянятка.

— Але ж мы чытаем і першае, і другое, — сказаў Верабейка.

— Паспрабуем і трэцяе прачытаць.

Схіліліся Верабейка і Варанянятка над аркушам паперы. Вельмі

ім хочацца прачытаць трэцяе слова, якое пачынаецца з літары “Ц”.
Можа, дапаможаце ім?

I-е слова: Цудоўна.

II-е слова: Цяжка.

III-е слова: Цярплівасць.

Ці ававязкова чытаць усю казку? Можна яе закончыць сказам: “Паспрабуем прачытаць першае слова, — сказала Вараннянятка”. Далей дзеци працуюць самастойна, стараюцца прачытаць напісаныя слова. Калі яны змогуць гэта зрабіць, то няхай настаўнік слова “цудоўна”, “цяжка”, “цярплівасць” складзе з літар разразной азбуکі на дошцы і скажа прыкладна так: “Усе яны пачынаюцца з літары “Ц”. Цяжка напісаць літару “Ц”, каб выйшла цудоўна. Для гэтага патрэбна цярплівасць. Дзеци, дакажыце, што ў вас ёсьць цярплівасць. Тады мы ўсе прамовім: “Цудоўна!” І вельмі добра, вельмі радасна стане на душы”.

* * *

Ч ч [ч]

- I. 1. Чапу-ляпу, па вадзе
птушка шэрая ідзе.
Хай там спека,
Хай там слота
жыць не можа без балота. (*Чапля*)
Б. Жуковіч

2. Угару задраў нос,
Ён сапе, як паравоз.
Да яго не падступіцца,
Бо шыпіць, хоць і маўчальнік.
А папросіш — дасць напіцца.
Хто ж усё-ткі гэта? ... (*чайнік*)
П.Макаль
3. Нібы тыя
Чараўніцы —
Чарнабокія
Ч ... (*чарніцы*)
У.Мацвеенка

3. Вушкі, дзюбка-нос кірпаты,
Сам квяцісты і пузаты.
На пліце сіліць ён так,

Як разгневаны гусак. (*Чайнік*)

Ю. Свірка

4. Я маленькі, рыжаваты,
Вельмі на сяброў багаты.
Адгадаць зусім няцяжка —
Я завуся ... (*Чабурашкa*)
Н.Галіноўская

- II. 1. Чайка човен пачыняла
І на ўвесь прычал крычала:
— Сваячок мой шчупачок,
Дай дашчэчку і цвічок.
Н.Галіноўская

Сон драча

Чорны-чорны грак прысніў:
ноччу драч драча дражніў.
В.Жуковіч

3. Чатыры
Чарнявыя
Чарніцы
У чэрвени,
У чацвер,
Ля чарнічніку
Селі,
Чарнічки
З'елі,
Пачарнелі
Раты.
Ці чарніцы
Любіш ты?

У. Мацвеенка

111

4. Чмяля чакае пчала, пчалу чакае чмель.
С.Шах
5. Не чапай чаплю, не чапляй чапялой: чапля ля цяпельца,

чаплі цёпла.

В.Паўлоўская

6. Чакай, чалавеча, стой, на пчальніку пчаліны рой.

С.Шах

III.

1. **Чарніцы**

Абвяшчае бор, бор
На паляне збор, збор:
Чорныя чарніцы,
Нібы чарапахі,
Сыплюцца ў кубкі
Ды малююць губкі.

Д.Бічэль-Загнетава

2.

Чарапаха

Чарапаха — і няўклюда,
і санлівая маруда.
А ці надта паспяшыш,
адкажыце мне, з цэлай
хаткай на спіне.

У.Ягоўдзік

3.

Aх, Чарнобыль ...

Aх, Чарнобыль ...
Чарнобыль...
Чарнобыль!
Не славутая ў свеце АЭС!...
Ты ў свае праглынула вантробы
Нашу вёску і поле, і лес.

Атруціла зямельку і мову,
Долю нашу скруціла ты ў крук.
І расплавіла шчасця падкову,
Што вякамі каваў паляшук.

А.Граchanікаў

112

4.

Чэрвень

Загарэлы, дужы, босы,
Коціць Чэрвень да дзятвы.
Пахі кветак, ззянне росаў,
Шолах лісця і травы.

Вось уз'ехаў воз бухматы
На падворак светлы наш,
Лету, сонцу, вішням, хатам
Старахцеў прыветны марш.

Падыходзь жа, калі ласка,
Да цудоўнага вазка,
Выбірай любыя краскі
Для духмянага вянка!

А.Мінкін

5.

Чарапаха

Вось маруда
Дык маруда!
Не спяшаецца
Нікуды.
— Ты чаму ўвесь век
Паволі
Ледзьве цягнешся
Па доле?
Адказала
Чарапаха:

— Я і так дрыжу
Ад страху.
Раптам дзесяці
Спатыкнуся:
Панцыр свой пабіць
Баюся.
Вось няўдаха
Дык няўдаха
Баязліўка
Чарапаха!

П.Марціновіч

IV.

Якая літара лепшая?

Сустрэліся Варанянятка і Верабейка, сталі літары пісаць. “Ч”, — напісаў Верабейка.

А Варанянятка сказала:

113

- Не падабаецца мне гэтая літара.
- Якая літара табе падабаецца? — пытаецца Верабейка.
- Мне падабаюцца тры літары “A”, “P”, “K”, — прамовіла Варанянятка. — Калі іх усе разам скласці, то вельмі прыгожа выходзіць. Вось паслушай: кар-р, кар-р ...
- Табе зусім-зусім не падабаецца літара “Ч”? — засмуціўся ве-

рабейка.

Варанянятка яму:

— Зусім.

Пакрыўдзіўся Верабейка. Ён так стараўся, калі пісаў літару “Ч”, а яна не спадабалася.

— Літара “Ч” мне нават спяваць дапамагае, — паціху прамовіў ён. — Паслухай: чык-чырык, чык-чырык ...

— Дакажы, што яна лепшая, напрыклад, за літару “К”, — сказала Варанянятка.

— Не ведаю, як даказаць, — сказаў Верабейка.

— Значыць, літара “Ч” горшая, — крыкнула Варанянятка.

Бег Шпачок. Пачуў ён спрэчку.

— Я дакажу, што літара “Ч” не горшae за літару “К”, — сказаў.

— Паспрабуй, — натапырыла пер’е Варанянятка.

— Ёсць месяц, назва якога пачынаецца з літары “Ч”, — сказаў Шпачок. — Калі б не было літары “Ч”, то і не было б назвы гэтага месяца.

— Гэты месяц называецца чэрвень, — крыкнуў Верабейка.

— Ну і што, — прамовіла Варанянятка. — Ёсць ... Ёсць слова “Кавун”, якое пачынаецца з літары “К”. Ведаеце, які ён салодкі!

Шпачок ў адказ:

— Ёсць слова “чый”. Яно пачынаецца з літары “Ч”. Слова “кавун” складаецца з двух складоў, а слова “чый” складаецца з аднаго.

Далей працягвае Шпачок:

— З літары “Ч” пачынаецца слова “часопіс”.

— Калі б не было гэтага слова, то мы не ведалі б, што ёсць

такія дзіцячыя часопісы, як “Вясёлка”, “Бярозка”. Цікавыя гэтыя часопісы? — падхапіў Верабейка.

— Цікавыя, — пагадзілася Варанянятка. — Але ж у слова “часопіс” і літара “А” ўваходзіць. Не было б літары “А” — не было б гэтага слова.

А шпачок:

— Не было б літары “Ч” — не было б гэтага слова.

— Выходзіць, усе літары патрэбныя? — здзівілася Варанянятка.

— Няма лепшай? Няма горшай?

— Усе патрэбныя, — сказаў шпачок. — Няма лепшай, няма горшай. Усе літары ў словах дружна, ладна жывуць.

— І нам трэба дружна, ладна жыць! — усклікнуў Верабейка.

— Дзякую табе, Шпачок, за навуку, — сказала Варанянятка.

— Да пабачэння. — крыкнуў Шпачок і пабег.

І Верабейка з Вараняняткам, спяваючы, няспешна пакрохолі па сцяжынцы. Цікавіцеся: як спявалі яны?

Варанянятка каркала: “Кар-р, кар-р...” Верабейка чырыкаў: “Чык-чырык, чык-чырык...”

Казку, так станецца, настаўнік вырашыць выкарыстаць тады, калі бачыць, што дзецы стаміліся, што ім надакучыла пісаць літару “Ч”. А, магчыма, палічыць патрэбным прачытаць дзесяцам перад тым, як будзе знаёміць іх з літарай “Ч”. І ў першым, і ў другім выпадку ён ставіць мэтай абудзіць у дзяцей жаданне пісаць літару “Ч”. Акрамя таго, казка вучыць даказваць, абронтоўваць сваю думку. (Даказаў жа Шпачок, што ўсе літары аднолькава патрэбныя). І яшчэ хацелася б сказаць некалькі слоў. У казцы ўспамінаюцца дзіцячыя часопісы — “Вясёлка” і “Бярозка”. Ці ў кожнага настаўніка пачатковых класаў яны (асабліва “Вясёлка”) настольныя? А на старонках гэтых часопісаў выступаюць знакамітныя нашы беларускія паэты і пісьменнікі. Першапачатковае знаёмства з творамі беларускіх літаратараў пазней можа перарасці ў вялікую любоў да літаратуры. Памятай пра гэта, настаўнік!

* * *

- I.**
1. Ну і дзіўны посуд
носіш, браце, ты:
дагары дном — поўны,
дном уніз — пусты.
(Шапка)
А.Клышка
  4. Расцвітае быццам ружа,
Нават колецца задужа.
Ні маліна, ні крушына,
А звычайная ...
(Шытына)
Т.Тамашэвіч
2. У двары — вялікі дом,
Нібы вулей, гулкі днём,
Гул той вечарам змаўкае,
Раніцаю ажывае.
Хто наведвае той дом,
Набывае веды ён. *(Школа)*
Н.Парукаў
5. З намі несліся коннікі
У жорсткіх баях.
Мы ў спорце цяпер,
І гульня мы твая.
(Шашкі)
В.Паўлоўская
3. Што гэта за свінка:
На спіне дзеравяшака,
На жываце шчацінка.
(Шчотка)
- II.**
1. Шэсць мышанят у шалаши шамацяць.
  2. Шапацець ды шавяліцца
Не стамляеца пшаніца.
С.Шах
  3. Смажыў Саша шашлыкі,
Рак вырочваўся з ракі.
І кляшнёю смачна шмакаў:
“Мне б сюды такіх прысмакаў”.
В.Зуёнак
  4. Пайшоў шпак на шпацыроўку,
Знайшоў хустку-кашміроўку.

А шпачыха завязала
І нічога не сказала.
Пайшоў шпак на шашу,
Знайшоў шапку малышу.
— Харошая шапка,
Дзякую табе, татка.

В.Вітка.

5. Штохвіліны на шашы
Шумна, як на кірмашы.
Шоргат, шорах, шум птушыны.
За машына машына.
Нешта шэпча шына шыне.
... Шэпча шустрая шаша:
— Не спяшайцесь, ша-ша!

Р.Барадулін

III. 1. **Шаль зялёны**

Шаль зялёны, шаль шумлівы
Дуб накінуў шапаткі,
Шалясціць, шапоча з ліпай
Каля самае ракі.
Той, хто знае,
Той пачуе шолах, шэлест —
Мову дрэў, зразумее тайну гукаў,
Шэпт лагодны, шчыры спеў.

А.Дзеружынскі

2. Шпакі — садоў вартаўнікі.
Калі хатку ім змайструеш —
смачных яблык пакаштуеш.

У.Ягоўдзік

3. **Мурашы**

Шу-шу-шу!
Шы-ши-ши!

Шамаціць хтось у цішы.
Гэта дом сабе будуюць
пад ялінай мурашы.
Ты не крыўдзі іх, малых,
працацаць вучыся ў іх.

В.Пчолка

4. Шпак, шпачок, шпачаня,
Раскажы мне, шпак,
У шпакоўні новай
Размясціўся як?
— Хо-ра-ша! Шыкоўна! —
Прасвістаў ён. — Рад!
Слаўная шпакоўня,
Рай для шпачанят!

М. Пазнякоў

5. Шуршыць ізноўку на шашы
Пятровіча машина
Нідзе нікога ні душы,
Аднаго гамоняць шыны.

П.Броўка

IV.

Як Верабейка і Варанянятка літары будавалі

Вырашылі Верабейка і Варанянятка літару “П” скласці, каб даказаць, у како прыгажэй выйдзе.

Пайшлі ў лясок, сасновых іголак набралі. Верабейка ўзяў адну вялікую іголку і адну маленъкую, а Варанянятка — дзве вялікія іголкі і адну маленъкую.

Выйшлі з ляска, сталі на сцяжынцы.

— Пачынаем? — пытаецца Варанянятка

— Пачынаем, — сказаў Верабейка.

Варанянятка дзве вялікія іголкі паклала побач, злучыла іх ма-

ленькай іголкай. Вось і выйшла літара “П”. А ў Верабейкі, як ведаеце, толькі адна вялікая Іголка. Што ж рабіць? Позна ў лясок бегчы, паклаў ён вялікую іголку зверху, справа — маленкую і выйшла ў яго, як вы здагадаліся, літара “Г”. Маўчыць не адзываецца. А Варанянятка крычыць, радуецца:

— У мяне вось якая прыгожая літара “П” выйшла! Верабейка, а ў цябе прыгожая?

— Глядзі, — паціху прамовіў Верабейка.

Глянула Варанянятка, засмяялася:

— Дык ты літару “Г” пабудаваў. Ха-ха-ха ... Замест “П” пабудаваў “Г”.

Не хацелася Верабейку прызнавацца, што забыўся ў ляску яшчэ адну вялікую іголку ўзяць.

— Я задумаў літару “Г” пабудаваць, — сказаў ён. — Хіба не выйшла ў мяне літара “Г”?

— Сапраўды, выйшла, — сказала Варанянятка. — Давай ... Да-вай мы з тваіх і маіх іголак новую літару пабудуем. Адну.

— Якую? — пытаецца Верабейка.

— Літару “Ш”.

— Давай пабудуем.

Пачалі яны будаваць літару “Ш”. Як? Вялікую іголку, якую прынёс Верабейка, паклалі побач з вялікімі іголкамі, якія прынесла Варанянятка, а зверху злучылі маленъкаю іголкаю:

Як вы думаеце: ці правільна пабудавалі літару “Ш” Верабейка і Варанянятка?

* * *

I. 1. Ы — вароты ў вадзяное царства.

А хто ўладарыць там, здагадайся сам:

“Ва ўсіх дзетак адзенне з манетак,

крыллі ёсць — а не лятаюць, ног
няма — ды не дагоніш. (*Рыбы*)
У.Ягоўдзік

II. 1. Ікала-матыкала
У наш двор прыклыпала,
Прыпаўзла з гары,
Рыпнула ў двары.
У.Мацвеенка

III. 1. Добра ведаць мы павінны:
Не цвітуць без ўышыны,
Не бягуць без ў машыны,
Бо сатруцца ў момант шыны.
А.Вольскі

2. — Каб не было на свеце “Ы”, —
Сказалі хорам мышкі, —
Былі б мядзведзямі ўсе мы,
Нас дзееці б звалі мішкамі.

А.Вольскі

3. “Ы” — хадзіла на прагулку
Па Вайсковаму завулку.
Не паспела ўдоўж прайсці,
Як сустрэла раптам “і”.
— Добры дзень. — сказала “і”, —
Мы, як сёстры, паглядзі ...
У адказ “Ы” — гордая:
— Не, я болей цвёрдая!

У.Мацвеенка

120

IV.

Ы-ы-ы ...

Ідзе па лесе Зайка, плача горка-горка:
— Ы-ы-ы, ы-ы-ы ...
Сустрэў яго Вожык:
— Чаго плачаш?

Зайка не сціхае, слёзы лапкамі размазвае:

— І-ы-ы, ы-ы-ы ...

— Чаго плачаш? — мацней пытаецца Вожык.

— Забыўся, — праз плач прамовіў Зайка.

— Што ты забыўся?

А Зайка:

— І-ы-ы... Забыўся.

— Што забыўся? — зноў пытаецца Вожык, — Можа, дзенебудзь забыўся кошык з моркваю?

— Не. І-ы-ы, .. — плача Зайка.

— Дзе-небудзь качан капусты забыўся? Не бядуй. Мы яго знайдзем. — сущешыў Вожык.

— Не. І-ы-ы ...

— Даўшо што ты забыўся? Кажы хутчэй, — тупнуў ножкай Вожык.

— Я забыўся, з якой літары слова ніколі не пачынаюцца.

— Вунь яно што! — прамовіў Вожык. — З літары “Ь” слова ніколі не пачынаюцца.

— Пра гэта я ведаю. А ёсьць яшчэ адна літара, з якой ніколі слова не пачынаюцца.

— Не памятаеш?

— Забыўся.

— Няўжо зусім забыўся?

— Зусім забыўся, — сказаў Зайка.

— А ты заплач, — падказаў Вожык.

— Мне ўжо чамусыці не хочацца плакаць, — сказаў Зайка.

— Усё роўна заплач.

— Навошта? — здзівіўся Зайка.

— Так трэба. Заплач.

121

— Калі вельмі хочаш, то заплачу. А-а-а...

Цяпер Зайка плакаў не па-сапраўднаму, без слёз.

— Ты заплач так, як раней плакаў, — кажа Вожык.

— Я і раней гэтак плакаў. А-а-а ...

— Не, — тупнуў ножкаю Вожык.

— А як я плакаў?

— Ты плакаў так: ы-ы-ы...

— Успомніў! — усклікнуў Зайка, — З літары “Ы” слова ніколі не пачынаюцца. Дзякую табе, Вожык!

Павярнуўся Зайка і, падскокваючы, пабег па сцяжынцы.

Калі лепей пазнаёміць з казкай? Можна перад тым, як дзееці пачнуць вучыцца пісаць літару “Ы”, каб зацікавішь іх, каб была сімпатыя (усё-ткі шкада “Ы”, бо з гэтай літары слова ніколі не пачынаюцца).

Хтосьці, пазнаёміўшыся з такой думкай, усміхнецца: “Сімпатыя?” А чаму не? Ёсць жа ў дзяцей любімая цацкі. Дык няхай будуць і любімая літары. Любімую літару вучань не стане пісаць абы-як.

* * *

Ь ь

I. 1. Ь — мяккі знак не прсты знак,
а маўклівы чараўнік.

Ен кітайскі нават рыс
ператворыць лёгка ў рысь
У.Ягоўдзік

2. То ціхмяны, то ўзвіваецца.
не сабака, а кусаецца.
Паказвае языкі.
Адгадайце, хто такі? (*Агонь*)
У.Мацвеенка

122

3. Што за кола, што за кола?
Шмат жывёл стаіць наўкола ...
Коні, поні і гепард,
Слон, вярблюд і леапард.
Селі дзееці на звяроў:
— Ну, браток, бывай здароў!
І такі ўзялі разгон —
Толькі вецер наўздағон. (*Карусель*)

У.Мацвеенка

4. Што за дзіўнае стварэнне:
Вырастает без карэння,
І зусім яна без цвету,
А патрэбна ўсяму свету,
Хоць родзіцца на вадзе,
А ў ваду кінь — прападзе. (*Соль*)
Н.Гілевіч

5. Што за кавалер, каторы
Мае рыцарскія шпоры?
Носіць на хвасце вясёлку,
Падымае ўсіх на золку? (*Певень*)
У.Мацвеенка

- III. 1. Каню прыніўся страшны сон,
Што ён не конь, а кон.
Перапалохаўся бядак:
Куды падзеўся мяккі знак?

В.Вітка

2. З мяккім знакам — і агонь,
І далонь, і пень, і лінь.
Стане конам добры конь,
Толькі мяккі знак адкінь.

А.Вольскі

123

3. Мяккі знак

Нацянькі
Нёс да рэчкі
Канькі
Вось
На лёдзе
Канькі,
А пад лёдам
Лінькі,

- 4.

Карусель

Давайце кісель —
Мы ідзём на карусель.
Я пішу ў каманду нашу
Усіх, хто з'еў і суп, і кашу!
— А хто — кашу і крупеню?
— Першы сядзе на аленя.
— А хто — толькі адно блюда?
— Запісваю на верблюда.

Карасі,
Акунькі ...
Ім не трэба
Канькі.
— Так, — сказаў
Мяккі знак, —
Ім не трэба ніяк.
У.Мацвеенка

— А хто кашу і кампот?
— Абяцаю самалёт.
— А хто кашу і катлету?
— Калі ласка, у ракету.
Хто гатоў на карусель?
— І я! І я! І мы! — Усе.

В.Вітка

IV.

Напісалі верш

Прыбег Верабейка да Вараняняткі, закрычаў з парога:
— Я прыдумаў! Я прыдумаў! Я такое прыдумаў!
— Што ж ты прыдумаў? — запытала Варанянятка.
— Такое прыдумаў, што табе і не снілася.
— Скажы, калі прыдумаў, — пакрыўдзілася Варанянятка, —
Усё кръчыш, а не кажаш.
— Жыць-вучыць, — закрычаў Верабейка.
— У гэтых словах літара “Ь” апошняя стаіць, — прамовіла Варанянятка, — ты гэта хацеў сказаць?

Верабейка ўзяў ручку, аркуш паперы, напісаў літару “Ь” і прагаварыў:

— Гэта яшчэ не ўсё, паслухай як складна гучыць: жыць — вучыць.
— Цікава, — сказала Варанянятка. — А калі яшчэ прыдумаць слова з літарай “Ь” на канцы, каб і яны гэтак жа складна гучалі?

124

— Можна, — пагадзіўся Верабейка. — Крычаць-страляць.
— Габляваць-скакаць, — крикнула Варанянятка.
— Давай з такіх слоў складзем верш, — прапанаваў Верабейка.
— Давай, — сказала Варанянятка. — Ты першы пачынай.
— Добра нам на свеце жыць,
Калі дожджык церушыць, — гучна прамовіў Верабейка.
— Не, — запярэчыла Варанянятка. — Калі дожджык церушыць, не вельмі добра на свеце жыць. Можна вось як пачаць:

Добра нам на свеце жыць.
Калі літары вучыць.

— Добра, — пахваліў Верабейка. — А як закончыць?

— Закончыць? — пытается Варанянятка. — Можна так:

Можна дошку габляваць,

Можна праста так скакаць.

— Кепска, — прамовіў Верабейка. — Літары вучыць і раптам скакаць, габляваць. Кепска. Па-мойму, будзе лепей, калі гэтак закончым:

Добра літары пісаць,

Словы, сказы з іх складаць.

— Цудоўны верш мы напісал! — усклікнула Варанянятка. — Прачытай яго, Верабейка, а я сяду і паслушаю.

Добра нам на свеце жыць.

Калі літары вучыць.

Добра літары пісаць,

Словы, сказы з іх складаць, —

гучна прачытаў Верабейка.

На канцы слоў, якія рыфмуюцца, пішацца літара “Ь”. На гэта і звяртае ўвагу вучняў настаўнік. Ён, напэўна, папросіць, каб яны назвалі свае словы з літарай “Ь” на канцы. Пасля заданне, магчыма, ускладніць: першакласнікі падобныя слова называюць парамі, каб рыфмаваліся адно з адным, каб, як сказаў Верабейка, “складна гучалі”. Затым вучні пішуць літару “Ь”.

* * *

125

Э э [э]

I. 1. Металёвы Харытон

Працягнуў сваю руку

І падняў аж дваццаць тон

Бурага жалязняку.

Ля яго магутны КрАЗ

Груз прыняць гатовы.

Раз сыпнуў — і ўжо якраз.

— Падганяйце новы! (*Эксаватор*)

У. Мацвеенка

II. 1. Энікі-бэнікі
Энікі-бэнікі,
Елі варэнікі.
Энікі-бэнікі,
Клёц! (З народнага)

2. Эдзік
Стай на
Эскалатар
І паставіў
Экскаватар
— Эскалатар
Уключу,
Экскаватар
Пракачу ...
У.Мацвеенка

III. 1. Э — як месяц-маладзік,
Носік мае, нібы цвік.
Па небе цёмначы гуляе
І “Азбукоўнік” наш чытае.

У.Ягоўдзік

126

2. Эх! — “Э” праходу не дае,
Язык паказвае сядзіта,
Таму ў канцы шукай яе,
А не ў пачатку алфавіта.

Р.Барадулін

3. **Эциоды прыроды**
Эциоды, эскізы прыроды,
Сама іх малюе рука.
Эциоднік стаіць.
Поры года пад пэндзлем
Жывуць мастака.

4. **Эўкаліпт**
Эх, вялізны,
Эх, прыгожы
Эўкаліпт.
Дзівосны,
Зелянне

А.Дзеружынскі

На прымор'і
Стройны
І высозны.
А.Дзеружынскі

IV.

Гульня

Сядзіць на пяньку Зайка, сумуе, не ведае, чым яму заняцца.
Бачыць: літара “Э” ідзе.

— Куды ідзеш, шаноўная? — пытаецца.

— У школу, — сказала літара “Э”. — Толькі тут сцяжынка разыходзіцца. Далей адна направа вядзе, а другая — налева. Я забылася, па якой сцяжынцы ў школу ісці. Зайка, ты не ведаеш?

Зайка закінуў нагу за нагу і гэтак важна:

— Ведаю.

— Скажы. Хутчэй скажы, — папрасіла літара “Э”. — Я спяшаюся. Разумееш? Вельмі спяшаюся.

Зайка ў адказ:

— Крыху пагуляй са мною. Надакучыла аднаму на пяньку сядзець, пазяхаць.

— У школу спазнюся, — прамовіла літара “Э”.

Зайка сваё:

— Ты крышку-крышку пагуляй.

127

Уздыхнула літара “Э”:

— У хованкі хочаш гуляць?

— Надакучыла.

— Тады ў класы пагуляем.

— І ў класы надакучыла. Цікавейшую гульню прыдумала б.

— Можна цікавейшую, — пагадзілася літара “Э”. — Складзі слова, у якіх тыя ж самыя літары не паўтараюцца.

— А з якой літары яны павінны пачынацца? — пацікавіўся Зайка.

— З майго імя. З літары “Э”.

— Эмблема, — склаў Зайка.

— Няправільна. У слове “эмблема” ёсьць літара, якая паўтараеца.

— Так, — пагадзіўся Зайка. — Літара “М” паўтараецца. — Пачухаў лапкай за вухам, қрыкнуў: — Экран! — і з літар разразнай азбукі склаў гэтае слова.

— Правільна, — сказала літара “Э”. — Яшчэ прыдумай.

— Энергія.

— Малайчына, — пахваліла яго літара “Э”. — А цяпер скажы: якая сцяжынка ў школу вядзе?

— Тая, што направа, — прамовіў Зайка. — Дзякую табе, літара “Э”. Я ўсім-усім лясным зайкам пра тваю гульню раскажу. Хай і яны пагуляюць.

— Да сустрэчы, — қрыкнула літара “Э” і пабегла ў школу.

А Зайка ў лясок паскакаў, каб усім лясным зайкам пра новую гульню расказаць.

* * *

Ю ю [у], [ў]

I. 1. Ён агромністы памерам,
Як Сатурн або Венера.
Столькі мае нават літар ...
Здагадаліся? ... (*Юпітэр*)

Т. Тамашэвіч

128

II. 1. — Юра,
Не юлі
Ля Юлі:
Надакучылі
Ёй гулі.
Трэба ў люлю
Класці
Юлю.
У. Мацвеенка

2.

Юрка

Юрка юшку адчыніў.
Юрка юшку наварыў
Юшка пахне шчупаком
Перцам, кменам, часнаком.

А. Дзеружынскі

III. 1. На выстаўку юннаты
Выносяць экспанаты:
Капусту, рэпу, буракі,
Фасолю, моркву, агуркі!

Зірніце на цыбулю!
Яе вырасціла Юля.
В.Бітка

2. **Юлька і кашулька**

Мы з сястрой каля акна
Кормім маннай кашай Юльку ...
Есці вучыщца яна:
У рот — глыток, два — на кашульку.
Бачым, не пад'ела Юлька,
Толькі брудная кашулька.
Зноў я Юльку стаў карміць,
А сястра — кашульку мыць.

У. Мацвеенка

3. **Юрок**

Юрок гняздзіцца ў ельніку
і ў бярэзніку.
Заўсёды дрэвы рады
такому сябруку.
У Ягоўдзік

129

4. **Юргіні**

Юргіні ў садзе расцвілі,
Красою юнай ружавелі,
Краналіся ледзь-ледзь зямлі,
Як шчочкі Юліны ірдзелі.

А.Дзеружынскі

IV.

Літара-свавольніца

Сярод літар, як і сярод дзяцей, таксама ёсць літары-свавольніцы. Не сядзіцца ім: скачуць, бегаюць, куляюцца.

Вось і літара “Ю”. Аднаго разу залезла на дрэва і сваім кружочкам за сучок зачапілася. Вісіць, трапечацца, войкае.

Беглі Варанянятка і Верабейка. Бачаць: літара “Ю” на сучку вісіць.

- Чаму вісіш? — крикнуў верабейка.
— На сонейку грэшся? — крикнула Варанянятка.
— Я за сучок зачапілася, — усклікнула літара “Ю”. — Не ведаю, што цяпер рабіць, як з дрэва злезці.
— Падскокні, — парайлі Варанянятка. — Калі падскокнеш, то, думаю, сарвешся з сучка.
— Страшна. Аб зямлю грукнуся, — прамовіла літара “Ю”.
— Не бойся. Мы цябе зловім, — сказаў Верабейка.
— Зловіце?
— Канечне, зловім, — у адзін голас крикнулі Верабейка і Варанянятка.
Падскочыла літара “Ю” і сапраўды сарвалася з сучка, каменем уніз.
— Лаві! — крикнуў Верабейка.
— Лаві! — крикнула Варанянятка.
— А літара “Ю” як стукнецца аб зямлю! На кавалкі разляцелася. Большая палачка направа ўпала, меншая — налева, кружочак пад ядлоўцавы куст закаціўся.
— Чаму не лавіў? — накінулася на Верабейку Варанянятка.
— Спадзяваўся, што ты зловіш.

130

- А я спадзявалася, што ты, — прамовіла Варанянятка.
— Трэба скласці літару “Ю”, — сказаў Верабейка. — Вінаватыя мы.
— Трэба. Вінаватыя, --- пагадзілася Варанянятка.
Узялі яны кружочак, зверху на яго большую палачку паклалі, а знізу меншую прыладзілі.
Бачыце, як у іх выйшла?

- Што вы нарабілі? — узбурылася літара “Ю”. — Я зусім на сябе не падобна.
— Затое ў цябе зверху стрэшка ёсць, — сказала Варанянятка.
— А знізу адна ножка, — дадаў Верабейка.
— Не хачу стрэшкі! Не хачу адной ножкі! — закрычала літара “Ю”. — Хачу быць на сябе падобнай, на літару “Ю”!
— Трэба да Шпачка ісці. Шпачок усё ўмее. Ён дапаможа сабраць літару “Ю”, — прагаварыла Варанянятка.

— Трэба, — пагадзіўся Верабейка.

І яны пайшлі да шпачка. Невядома, калі яго знайдуць. Магчыма, хто-небудзь з вас, сябры, зможа скласці літару “Ю”?

* * *

Я я [а], [ўа]

I. 1. Хто гаварыць на ўсіх мовах? (*Язык*)

2. Поўна дзежачка віна, а ні верху, а ні дна. (*Яйцо*)

3. Калі патрэбны —

Яго кідаюць.

А калі не патрэбны —

Падымаюць. (*Якар*)

У.Мацвеенка

4. Аднойчы дзядзька русы

Спаткаўся ў полі нам:

Тырчаць угору вусы

Даўжэйшыя, чым сам.

(*Ячмень*)

Н.Гілевіч

131

5. Лета ўсё,

Бы ў лазні, млею —

Ружавею, ружавею.

Я вясёлы,

Не гаротны:

Сад зялёны —

Дом мой родны,

Яблыня —

Мая сям'я.

А хто я? (*Яблык*)

М.Чарняўскі

II. 1. Яблык яблыкам даводзіў

на асенняй яблыні,

што падпоры ў гэтым годзе

сталі надта слабымі.

2. Ясіка
У яселькі
Вёз
На яліку
Алік.
Алік
На яліку
Вёз
У яселькі
Ясіка.

У.Мацвеенка

132

III. 1.

Яечка

— Куд-кудак!..
Я знясла яйцо з кулак, —
Узняла Чубатка крык.
— Так, так, так!.. — сказаў Індык.
Ім карова з стойла: — М-му!..
А каму?
І авечка,
Як прачула пра яечка,
Забляяла: — Ме-ме-ме!..
Можа, мне?
Гусак крыкнуў:
— Ого-го!
Захацела ты чаго!
Тут прыйшла якраз Марынка,
Невялічкая дзяўчынка:
— Яйка курачка знясла!..
І сабе яго ўзяла.

I.Шуцько

2. Я выходзіць на дарожку,
Горда выставіла ножку.
Нібы мяч надзымула грудзі,
Выхваляцца, пэўна, будзе.
Але не! Ад А да Я —
Алфавіт адна сям'я.

А.Вольскі

3. **Яшчарка**
Яшчарку за хвосцік,
дружка, не хапай.
Яшчарка ўцячэ, хвосцік
застанеца, казачная
нітачка зараз жа парвецца.
- У.Ягоўдзік

133

Ясны дзень

Ясны дзень, расце яснотка,
Добрая стаіць пагодка.
Ярка кветкі заблішчалі,
Вятры явар захісталі.

Ясень цягнецца напіцца
І ў гладзь возера глядзіцца.
Птушка знесла ўжо яечкі,
Дзетак выведззе ў гняздзечку.

На той яблыні, дзе збоку
Спее яблык яркабокі.
Ясны дзень гарыць і свеціць,
Як жа хораша на свеце!

А.Дзеружынскі

5. **Наша Янія**
Любім мы сваю Янінку,

Нашу слайную дзяўчынку,
Рана, рана ўстане Яня,
Скажы бабцы:
— Прывітанне!
Скажы маме:
— Добры дзень!
На граду затым ідзе.
І з ахвотаю, старанна
Памагае маме Яня.
...Любіць Яня ляльку Таньку,
Склала ляльцы калыханку.
Прапяе — і лялька Таня
Спіць спакойна аж да рання...
Яня ўмее ўсё рабіць.
Нельга Яню не любіць.

Л.Шырын

134

IV.

Здагадаўся

Мама сказала Васільку і Міколку:

— Хлопчыкі, надрукуйце літару “Р”. Толькі прыгожа друкуйце, не спяшайтесь.

— Селі Міколка і Васілёк за стол, разгарнулі спышткі, пачалі літару “Р” друкаваць.

У Міколкі вось як выйшла: Р. А ў Васілька вось так: . Кружо-чак, як бачыце, апынуўся злева, а не справа.

Прыйшла мама, паглядзела, пахваліла Міколку:

— Малайчына.

Паглядзела, як надрукаваў Васілёк, рукамі пляснула.

— Ты літару “Р” наадварот надрукаваў!

Не хацелася Васільку прызнавацца, што забыўся, як літара “Р” выглядае. Ён хуценька ад кружочка правёў уніз маленъкую ножку:
— Я.

— Мама, — кажа, — я хацеў літару “Я” надрукаваць.

— Здагадаўся, — сказала мама. — Але непрыгожа хлусіць.

Васілёк пачырванеў і паціху прамовіў:

— Болей не буду. Цяпер літару “Я” надрукаваў, а пасля “Р”. Цэлы радок. Можна?

— Можна, — пагадзілася мама.
— Мне таксама хочацца напісаць літару “Я”! — усклікнуў Міколка.
— Калі ласка, друкуй, — сказала мама.
Сядзяць за столом Васілёк і Міколка, старанна выводзяць літару “Я”.

* * *

Вось і закончыўся цыкл казак, абразкоў пра алфавіт. Магчыма, не ўсе пагодзіцца з тымі думкамі, якія выказаны тут. Магчыма, хтосьці пастараецца глыбей, метадычна даступней сказаць пра гэта. У нашай рэспубліцы ёсць цудоўныя педагогі: настаўнікі, метадысты. Будзем вельмі ўдзячны, калі нехта з іх выкажа свае меркаванні, знайдзе ў работе з творамі пра алфавіт новы шлях — шлях адкрыцця, які дапаможа нашым самым маленъкім вучням атрымаць трывалыя веды.

135

Вучэбнае выданне

**ДЫДАКТЫЧНЫ МАТЭРЫЯЛ
ДА ЎРОКАЎ НАВУЧАННЯ ГРАМАЦЕ
па раздзеле «Навучанне грамаце» курса
«Методыка выкладання беларускай мовы
ў пачатковых класах»**

для студэнтаў спецыяльнасці П0402 -
Педагогіка і методыка пачатковага навучання

Складальнікі: **Тамашэвіч Зоя Міхайлаўна**
Якімовіч Аляксей Мікалаевіч

Рэдактар: Н.М.Красніцкая
Камп’ютарная вёрстка: А.В.Алехіна

Здадзена ў набор 22.12.99. Падпісана да друку 01.02.2000.

Фармат 60x84/16. Папера афсетная №1.

Афсетны друк. Гарнітура Таймс.

Ум.друк.арк. 5,02. Ул.-выд.арк. 4,88.

Тыраж 120 экз. Заказ

Гродзенскі дзяржаўны універсітэт імя Янкі Купалы.

ЛВ №96 ад 02.12.97 г.

Вул. Ажэшкі, 22, 230023, Гродна.

Надрукавана на тэхніцы выдавецкага аддзела

Гродзенскага дзяржаўнага універсітэта імя Янкі Купалы.

ЛП №111 ад 29.12.97 г.

Вул. Ажэшкі, 22, 230023, Гродна.